

Perceptions of Family Quality of Life of Families with Children with Disabilities*

Hulisi KARTAL^a (ORCID ID - 0000-0001-6597-7726)

Meral MELEKOĞLU^{a*} (ORCID ID - 0000-0003-4349-9959)

Samed YENİOĞLU^a (ORCID ID - 0000-0002-227-9132)

^aEskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eskişehir/Türkiye

Article Info

DOI: 10.14812/cufej.818212

Research Article

Article history:

Received 29.10.20

Revised 26.03.21

Accepted 16.04.21

Keywords:

Family quality of life,
Inclusive education,
Family quality of life perceptions,
Children with disabilities,
Special education services

Abstract

The life standards of families of children with disabilities (CwD) indicate that family quality of life (FQOL) and the legal rights of these individuals are improving. This study aims to examine FQOL perceptions of families of CwD who were attending in schools in inclusive settings. This study is designed as a survey research and 195 parents participated. The socio-demographic data was collected in 2019 by using the Family Demographic Information Form and the data about FQOL perceptions were collected with the Beach Center Family Quality of Life Scale. The data were analyzed by using *t*-test and ANOVA tests. According to the research, FQOL of families and sub-domain scores of the participants ($\bar{X}=99.656$) is above the average. The highest perception is "parenting ($\bar{X}=25.348$)", the lowest is "emotional well-being ($\bar{X}=14.882$)". FQOL perceptions of participants and sub-domains differ significantly according to some variables such as educational level and working hours of mothers. Findings indicated that it is very important to examine the variables that affect FQOL to be taken into account in planning special education services.

Kaynaştırma/Bütünleştirme Ortamlarında Eğitim Gören Özel Gereksinimli Çocukların Ailelerinin Aile Yaşam Kalitesi Algıları

Makale Bilgisi

DOI: 10.14812/cufej.818212

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi:

Geliş 29.10.20

Düzeltilme 26.03.21

Kabul 16.04.21

Anahtar Kelimeler:

Aile yaşam kalitesi,
Kaynaştırma/bütünleştirme,
Aile yaşam kalitesi algısı,
Özel gereksinimli çocuklar,
Özel eğitim hizmetleri

Öz

Özel gereksinimli çocukların eğitiminde ailelerin, aile yaşam standartlarının ve yaşam kalitelerinin düzeyi önemli bir etkidir. Özel gereksinimli çocuklar için özel eğitim hizmetlerinin planlanmasında ve sunulmasında aile desteğinin sağlanması ve aile yaşam kalitesi değişkenlerinin belirlenmesi önemlidir. Araştırmada, kaynaştırma/bütünleştirme ortamında eğitim gören özel gereksinimli çocukların ailelerinin aile yaşam kalitesi değişkenlerine ilişkin algıları incelenmektedir. Araştırma betimsel tarama modelinde olup, 195 anne ve baba katılmıştır. Veriler 2019 yılında Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği ile toplanıp, istatistik programlarından *t*-testi ve ANOVA testleri uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırmaya göre katılımcıların aile yaşam kalitesi ve alt alan puanları ($\bar{X}=99.656$) ortalamanın üzerindedir. En yüksek algı "ebeveynlik ($\bar{X}=25.348$)", en düşük algı ise "duygusal yeterlik ($\bar{X}=14.882$)" alt alanıdır. Katılımcıların aile yaşam kalitesi ve alt boyutları algıları eğitim durumu, annelerin çalışma saati gibi bazı değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşırken, bazılarında ise farklılaşmamaktadır. Sonuç olarak, ailelerin aile yaşam kalitesini etkileyen değişkenlerin incelenmesi ve özel eğitim hizmetlerinin planlanmasında önemlidir.

*This study was presented as an "oral presentation" at the 29th National Congress on Special Education in İzmir between 6th-9th November 2019. This article was adapted from a master's project entitled "Analysis of Family Quality of Life Perceptions of Families of Students in Inclusive Education in Terms of Certain Variables" prepared by Hulisi Kartal under the supervision of Assistant Professor Meral Melekoğlu in the Institute of Educational Sciences at Eskişehir Osmangazi University.

* Author: meralmelekoğlu@gmail.com

Introduction

Considering the variables that affect family quality of life (FQOL) of families with children with disabilities (CwD), the goal of ensuring that CwD receive education together with their family and peers is a situation that has been worked on for many years and has reached a certain extent (Turkish Ministry of National Education [MoNE], 2018a). The education of CwD in the same environment as their peers covers interventions related to inclusion and there is quite detailed information about the operation principles of inclusion in the Special Education Services Regulation (SESR) of the MoNE (MoNE, 2018a). The first fundamental regulation on inclusion in the world was included in the PL-94-142 Education Act for Individuals with Special Needs (The Individuals with Disabilities Education Act [IDEA]), which entered into force in the United States of America (USA) in 1975. In this law, the concept of "the least restrictive environment" is included. The concept of the least restrictive environment was later expressed as the term "mainstreaming" (U.S. Department of Education, 2020). In general, inclusion is defined as the situation of children with mild disabilities, receiving education in the same environment as their peers (Kargin, 2004). However, with the Salamanca Declaration signed in 1992, the inclusion practices approach has undergone a great change, and inclusive education practices are mentioned in this declaration (Dede, 1996). Accordingly, it has come to the priority for CwD of all types and levels to receive education in the same settings with their peers by creating appropriate learning settings (Dede, 1996). Thus, the term "mainstreaming" has evolved into the term "integration/inclusion" in the national literature, but especially with the publication of the MoNE (2018a) regulation, these two terms started to be used together. According to Turkish MoNE regulation, integration/inclusion means that "full-time or part-time education provided to individuals in need of special education with their peers by providing them with supportive education services in order to ensure that they interact with other individuals at all types and levels and achieve their educational goals at the highest level" (MoNE, 2018a). In addition, MoNE has implemented inclusive education policies by further expanding the term of integration/inclusion in recent years. In this sense, the concept of integration/inclusion is a concept related to CwD, while the concept of inclusive education includes children of all types and characteristics (e.g., CwD, immigrants, and low socio-economic backgrounds; MoNE, 2018b). However, especially in Turkey, children with mild disabilities continue to receive education in the same settings with their peers. These three concepts (mainstreaming/integration/inclusion) differ from each other in terms of treatment in education. When the literature is examined, it is seen that researchers mostly use the term inclusion/integration together (Ahmetoğlu, Burak, & Acar, 2019). Currently, the term inclusion/integration is used together in SESR (MoNE, 2018a).

Considering the developments in Turkey and in the world in recent years, it has been determined as the main goal that CwD receive education without being isolated from social life and their peers, especially within the scope of inclusive education approach (MoNE, 2018a; 2018b). For example, in the 5th article of SESR, there is a decision that "Special education services must be planned and carried out in a way that includes the process of interacting with the society and mutual adaptation, without separating the individuals who need special education from their social and physical environment as much as possible" (MoNE, 2018a). This approach, which is based on the environment in which CwD live, highlights the necessity of determining the variables that affect FQOL of families, which is the most important element in achieving the desired goal of inclusive education (Isaacs et al., 2007). Similarly, it emphasizes the importance of determining the socio-demographic characteristics of families in planning education by considering the individual characteristics of these children, based on the fact that the vast majority of CwD receive education in inclusive settings (Berger, 2008; MoNE, 2018b; 2020; Summers et al., 2007). In special education, the participation of families in the education of CwD, the capacity of the family to participate in education, and the development of the child are very important in terms of ensuring the permanence of the education and increasing FQOL of CwD (Turnbull & Turnbull, 2001). The family's level of participation in education is important in that the family is the institution that knows the child best, can analyze the abilities and needs of the child best, and can defend the rights of the child in the best way compared to other service providers (Ho et al., 2013; Summers et al., 2007).

The family is one of the smallest and most important part of the society. When the relationships in the social structure are evaluated, the mother-father-child relationships in the family are seen as the long-lasting relationships that have significant effects on family members. Positive relationships between family members are very important for raising happy, healthy, and successful individuals in the society (Turnbull & Turnbull, 2001). Therefore, determining the life dynamics and social-emotional well-being of CwD and their families is necessary for planning special education services to be provided for CwD and their families (Summers et al., 2007). In this context, variables affecting FQOL should be taken into account in family education programs and Individualized Education Plan (IEP) prepared for families and CwD (Berger, 2008; Summers et al., 2007).

The term FQOL, on the other hand, refers to "as a whole by the family members, that there is interaction at the individual and family level, and the dynamic and changing well-being of the family according to life" (Zuna, Summers, Turnbull, Hu, & Xu 2010). In other words, FQOL is defined as the fulfillment of the family's needs, the ability of family members to do activities that are important to them, and the pleasure of family members to be together (Park et al., 2003; Turnbull, Turbiville, & Turnbull, 2000; as cited in Meral & Cavkaytar, 2013). Also, the concept of FQOL includes variables such as intra-family interaction, socio-economic status of the family, family support system, parenting skills, and social-emotional support (Summers et al., 2007). When the literature is examined, it is seen that studies on FQOL examine FQOL variables within the framework of similar categories. For example, Schalock (1994) examines FQOL indicators; as the fulfillment of personal needs and domestic duties within the social group such as family, school, and work environment. Toprak (2018) examined FQOL in terms of various variables such as socio-economic status, socio-cultural environment, and health. Isaacs et al. (2007) analyzed FQOL indicators under nine titles in their study by collecting data from the families of individuals with intellectual disabilities from five different countries. These are family health, family relationship, environmental support, socio-economic status, disability related support system, values, career, leisure activities, social interaction. According to Turnbull and Turnbull (2001) family variables related to family quality life are the family's educational levels, needs, health status and the capacity to access special education services. In most of the literature, variables affecting FQOL are determined as monthly household income, the age of the CwD, the type of disability, the age of the mother and the working status of the mother, education levels, social support and learning levels of children (Meral, 2011; Sakız & Bas, 2018; Toprak, 2018). For example, according to Meral (2011), FQOL perceptions of mothers of CwD were family interaction sub-domain was the highest perception; physical/material well-being sub-domain was found to be the lowest perception. In addition, it was observed that FQOL perceptions of mothers of children with autism spectrum disorder (ASD) were more negative than families with children with intellectual and developmental disabilities (IDD). The monthly household income of families, the age of CwD, the type of disability, the age of mother, and the working status of mother negatively affect mothers' FQOL.

In some studies, the variables affecting FQOL of families of CwD were compared with the factors affecting FQOL of families of children with typical development (Aysan & Özben, 2007; Balkanlı, 2008). For example, because families of gifted children can work in income-generating jobs, their economic and educational levels are higher than families of children with IDD. Therefore, it has been concluded that the perception levels of life satisfaction, FQOL, and social support are higher in families of gifted children than in families of children with IDD (Toprak, 2018). According to Balkanlı (2008), it has been observed that the depression level of mothers of children with typical development is lower than the depression levels of mothers of CwD. FQOL perceptions of mothers of CwD receiving education in inclusive settings differ from perceptions of mothers of children with typical development according to variables such as the education levels of mother, socio-economic well-being, number of children, the place where they live, and having other CwD (Sögüt & Çıkkılı, 2018). The variables that determine FQOL perceptions of families of CwD and families of children with typical development are similar (Ho et al., 2013). Emotions such as shock, denial, guilt, and helplessness experienced by family members who learn that they will have a child with disabilities in regard of concern about having a child with disability may lead to many problems in the family (Turnbull & Turnbull, 2001) and these problems and anxieties continue for a

lifetime (Berger, 2008). Therefore, studies emphasize that the variables that affect FQOL should be determined in order to eliminate the problems experienced by families of CwD (Hoffman, Marquis, Poston, Summers, & Turnbull, 2006; Meral & Cavkaytar, 2014). Especially since 1990, it is seen that researchers have focused on drawing the framework and determining FQOL indicators of CwD and their families (Isaacs et al., 2007).

Determining FQOL indicators and FQOL levels is important in many aspects. According to Hoffman et al. (2006), especially in the last 20 years, FQOL indicators of families are evaluated in a multidimensional way for the special education field and special education services to reach a professional dimension. Turnbull and Turnbull (2001) mentioned that, the family's level of knowledge about special education, skills, and motivation for the education of their child play a critical role in making decisions about the education of their child and establishing cooperation between the specialist and the family in this process. Providing appropriate special education services supports FQOL. However, in order to plan and provide appropriate special education services for both CwD and their families, it is necessary to determine FQOL indicators and to make a family needs analysis (Summers et al., 2007). According to national and international literature, it is not always easy to determine a standard FQOL framework for families of CwD and to measure their level of FQOL because the situation of each family is unique (Meral, 2011; Summers et al., 2005; Turnbull & Turnbull, 2001). The determination FQOL of the families will enable the support education services to be applied to the child and the family to be carried out in appropriate way (Summers et al., 2007). However, service deliverers often overlook the family structure, economic well-being of the family, attitudes and behaviors of family members when planning support services for CwD (Hoffman et al., 2006; Summers et al., 2007). Therefore, the variables that determine FQOL perceptions of CwD and their families should be examined in order to carry out special education services in an appropriate way (Hoffman et al., 2006).

In the international literature, there are many studies about FQOL of families of CwD (e.g., Hoffman et al., 2006; 2013; Summer et al., 2007; Zuna et al., 2010), but there are a limited number of studies in this area in the national literature. These are evaluating FQOL in children with cerebral paralysis (CP) and their families in terms of health issues (Erdoğanoglu, 2006); evaluating the relationship between mothers of children with ASD and children without disabilities, and hopelessness levels, life satisfaction and their FQOL (Balkanlı, 2008); investigating FQOL in children with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) and their families (Kandemir, 2009); comparing FQOL of families of children with ASD (Çam & Özkan, 2009); determining the effect of physical disability participating in sports on FQOL and anxiety (Altun, 2010); investigating FQOL perceptions of parents of children with developmental disabilities (Meral, 2011); evaluating perception of family functioning and FQOL of mothers with children with mild IDD in terms of socio-demographic variables (Özyurt, 2011); determining the influencing factors related to FQOL of mothers of children with IDD (Tunç, 2011) and most of these studies are thesis studies. In the study conducted by Erdoğanoglu (2006), it was aimed to evaluate FQOL in children with CP and their families about the health-related well-being.

When the national literature on FQOL of the families of CwD was examined, it was seen that FQOL of families of CwD who receive education in special education classes or special education schools were examined (e.g., Erdoğanoglu, 2006; Kandemir, 2009; Meral, 2011; Özyurt, 2011). However, there are limited studies in the literature on FQOL of families of CwD who receive education in inclusive settings (Sögüt & Çıkılı, 2018). In fact, almost 75% of CwD receive education in inclusive environments (MoNE, 2020). According to the literature, there are many problems in the planning of education-training processes for CwD who receive education in inclusive settings, in the preparation and presentation of education according to the individual characteristics of children, and in the preparation of functional IEP (Kargin, 2004; 2007). Especially, the cooperation between school and family may be interrupted from time to time (Meral & Cavkaytar, 2014; Turnbull & Turnbull, 2001). Therefore, it is necessary to examine FQOL perceptions of these families to plan and provide suitable special education services for CwD who receive education in inclusive settings, also to include families in children's education and to ensure school-family cooperation (Sögüt & Çıkılı, 2018). Besides, it is thought that examining the status of CwD receiving education in special educational settings or inclusive settings, affecting FQOL will also have

positive contributions to the literature. Similarly, for the child to continue his life as a happy and successful individual, there is a need for studies in which families, FQOL, and needs in this field are analyzed and synthesized from the past to the present (Meral, 2011).

In the context of these needs, the purpose of this study is to determine FQOL perceptions of families of CwD receiving education in inclusive settings and to evaluate whether there is a difference in FQOL perceptions in terms of socio-demographic variables. For this purpose, answers to the following questions were sought:

1. What are FQOL and sub-domain perception levels of families of CwD who receive education in inclusive settings?

2. How do FQOL perceptions total score and sub-domain perception scores of the families of CwD who receive education in inclusive settings differ in terms of various socio-demographic variables?

Method

Research Model

This study is designed as a survey research, one of the quantitative research methods. This model is a research approach that aims to describe a past or present situation as it exists. Surveys help researchers observe the arrangements made in the universe consisting of a large number of elements in order to reach a general judgment about the universe, or through a group, sample or sample to be taken from the universe (Karasar, 2005). This research was carried out with the volunteer families of CwD who received education in general education schools in Eskişehir and also received support training from special education and rehabilitation centers.

Participants

Children

As seen in Table 1, the socio-demographic characteristics of CwD are examined, 49% of them are the first child and 46% have two siblings. Furthermore, 34% of CwD included in the study are girls and 66% are boys. In addition, the vast majority of children have a diagnosis of speech and language disorders (S/LD; 33%) and specific learning disabilities (SLD; 30%). Additionally, 6.7% of the children have a second diagnosis. Besides, 31.9% of children receive pre-school education, 48.7% of them receive primary and secondary education and 19.4% of them were having high school education, and the vast majority of them have benefited from special education services for at least one year in schools.

Table 1.
Socio-Demographic Characteristics of Participating Children

Sibling rank	Number of siblings		Type of disability		Level of disability		Duration of		Gender of child		Education level		
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n		
First	96	0	29	IDD	47	Mild	136	1	69	Girl	67	Pre Sch.	62
Second	73	1	44	ASD	21	Moderate and severe	59	2	50	Boy	128	Pri. and Mid	95
Third and up	26	2	90	SLD	58		3	25				High	38
		3 and up	32	S/LD	64		4 and up	51					
				MD	5								

Note. IDD=Intellectual and Developmental Disabilities; ASD=Autism Spectrum Disorders; SLD=specific learning disabilities; S/LD=Speech and Language Disorders; MD=Multiple Disabilities.

Families

The sample of families with 195 children are diagnosed by Counseling and Research Centers (RAM) participated in the study. These people are mothers or fathers of those children. When the socio-demographic characteristics of the participants are examined, it is seen that the rate of working fathers is higher than the working mothers. Considering the educational levels of the participants, most of the participants graduated from a high school (see Table 2 and 3). In addition, according to the analysis, 90% of the participants live in the city center and 10% do not have any social security. 9% of families have children with multiple disabilities. Finally, most of the families (80%) have a nuclear family structure, some (7.2%) are single parents and the rest (12.8%) have extended family structure.

Table 2.

Socio-Demographic Characteristics of Parents

Gender	n	Working status	n	Age	n	Weekly working hours	n	Education level	n
Mother	135	No	157	20-30	23	10 Hours and less	162	Illiterate	5
				31-35	64	11-40	14	Primary school	59
				36-40	62	41+	19	Middle school	39
				41+	46			High school	63
Father	60	No	28	20-35	8	30 hours and less	11	Illiterate	11
				36-40	33	31-40	31	Primary school	38
				41-45	70	41-50	110	Middle school	40
				46+	43	51+	16	High school	73
						Other	27	Bachelor's degree	33

Data Collection Tools

In the research, information on the socio-demographic characteristics of children and their families were collected with the Family Demographic Information Form prepared by the researchers. The Beach Center Family Quality of Life Scale-FQOLS, which was adapted into Turkish and validity and reliability

studies were conducted by Meral and Cavkaytar (2013), was used to determine families' perceptions of FQOL.

Family demographic information form

This form was prepared by the researchers to determine the demographic and socio-economic characteristics of the families of CwD participating in the study. The socio-demographic information form consists of four sections. In the first and second sections, there are questions about age, education level, working status, profession, total weekly working hours if employed, and parents' unity in order to evaluate the FQOL indicators of the mother and father. In the third section, there are questions about family structure, social security of the family, where the family lives, and whether the family receives a care fee/pension for their children to determine the characteristics of the family. In the fourth section, there are questions about gender, age, number of children in the family, number of siblings, disability, degree of disability, whether there is a second child with disability, the level of education, the duration of special education, having other CwD in the family in order to determine the characteristics of the child.

The Beach Center Family Quality of Life Scale

FQOLS was first developed by the University of Kansas Beach Center on Disability (Beach Center on Disability at the University of Kansas, 2006). The adaptation into Turkish and validity and reliability studies of the scale were carried out by Meral and Cavkaytar (2013). The FQOLS is a data collection tool consisting of 25 questions, five sub-domains and five-point rating type (Not at all appropriate, not appropriate, neither appropriate nor not appropriate, appropriate, completely appropriate) to determine the quality of life of families of CwD. FQOLS provides information on the basis of satisfaction and perception of importance about whole FQOL total score (25 questions, Cronbach's alpha=.94; .92; .91); family interaction (6 questions, Cronbach's alpha=.92; .81; .89); parenting (6 questions, Cronbach's alpha=.88; .80; .76); emotional well-being (4 questions, Cronbach's alpha=.80; .71; .71); satisfaction and importance regarding physical/material well-being (5 questions, Cronbach's alpha=.88; .81; .77) and disability-related support (4 questions, Cronbach's alpha=.92; .82; .86) (Cronbach's alpha values given for the scale are the original scale, the adapted scale and the measurement values of this study, respectively).

The highest score that can be obtained for the whole FQOLS is 125 (25x5) points and the lowest score is 25 (25x1) points (Beach Center on Disability at the University of Kansas, 2006; Hoffman et al., 2006; Meral & Cavkaytar, 2013). Although there is no cut-off value for the scale since there is no large-scale normative study in Turkey, high scores on the scale without negative items indicate a high level of perception of family quality of life, and low scores indicate a low level of perception.

Data Collection Procedure and Analysis

The data were collected between February 2019 and April 2019. The study process includes obtaining consents from four different special education and rehabilitation centers, determining the families of CwD who are attending kindergarten, primary school, middle school and high school and collecting all data. Before starting the data collection process, all mothers and fathers were asked to read the *Voluntary Participation Form* prepared for the participants, it was emphasized that the information received was kept confidential and that it would be used only for the purpose of the research. It was stated that participation in the study was voluntary, and all participant rights were explained to the parents and their permission was obtained. Data collection tools were applied in parent waiting rooms in special education and rehabilitation centers, on children's education days and hours. During the data collection process, the forms were given to the mothers and fathers in an envelope, and they were told that after filling out the forms, they should put the forms back into the envelope, close the envelope and deliver it to the counselor teacher.

After the data were collected, data were entered into a statistics program used in the field of social sciences. Then, to ensure the research reliability, 30% of the 195 forms were randomly selected to check

data entry reliability into the statistical program (Büyüköztürk, 2007). The data of 60 forms were randomly selected and the data re-entered in the statistical program were compared. As a result of the comparison, 100% data entry reliability rate was determined.

After the data entry reliability check, the data obtained in the research were analyzed with the Statistical Package for Social Sciences Statistical program (SPSS). The level of significance was accepted as .05 for this research. FQOL perceptions of participants and perceptions of sub-domains were analyzed based on mean and standard deviation calculations. Before the analysis of the data, the normality test of the distribution was conducted to determine whether the data was normally distributed (Taşpınar, 2017).

In addition, the kurtosis and skewness coefficients of the data were examined and it was determined that the data did not show a normal distribution (see Table 3). Since the research data did not show a normal distribution, the analysis of the data was carried out based on the 2000 resampling distribution with the bootstrap (resampling) method in order to ensure normal distribution of data. Analyses using Bootstrap method give more realistic mean and variance parameters (Efron & Tibshirani, 1993). This method allows researchers to calculate confidence intervals for all statistics regardless of the basic distribution of data (Doğan, 2017; 2019). Since the normal distribution of all data was provided with the Bootstrap method, parametric tests were applied in the analysis of all data.

During the analysis process of the data, the demographic information of the participant was analyzed with descriptive analysis and the frequencies and averages were determined. Then, the total scores of FQOL of the participants and the averages of the sub-domains of FQOL were analyzed. First of all, the arithmetic means of the answers given to the items belonging to the sub-domains were calculated. Then, the average of the maximum and minimum scores that can be taken from the test belonging to the sub-domain, and the average score of the sub-domain to be associated with were accepted. The arithmetic mean of the sub-domains and the mean scores of the sub-domains were analyzed with the *t*-test for a single sample. In this research, *Independent Samples t-Test* and *one-way analysis of variance (ANOVA)* tests were performed to determine the predictors of FQOL of mothers and fathers. If there are two different variables, *Independent Samples t-Test* was used and if there are more than two variables, ANOVA tests were applied. In cases where significant differences between groups are detected with ANOVA, Post Hoc. Bonferroni analysis was performed, one of the complementary multiple comparisons analyzes within the scope of the test (Büyüköztürk, Çokluk, & Köklü, 2017; Taşpınar, 2017). The general and sub-domains scores of FQOLS of the participants: "the child's being a mother or father, having another child with disability at home, the working status of the parents, the age of the parents, the educational levels of the parents, the weekly working hours of the parents, differentiation according to the gender and school level of the child, the rank of the child with disability among siblings, the number of siblings, the family structure and degree of disability of the child, the families" and socio-demographic variables.

Findings

In this section, findings on whether there is a differentiation in terms of socio-demographic variables in the perceptions of FQOL of families. It is also included that findings about the perception levels of the families of CwD who are attending in inclusive settings on FQOL and family interaction, parenting, emotional well-being, physical/material well-being, and disability-related support sub-domains.

Findings Related to the Levels of Families' Perceptions on FQOL and Subdomains

The average scores of FQOL total score and standard deviation values and normal distribution test results of perception levels of sub-domain of participants were given in Table 3. FQOL average scores of the families who have CwD, attending the inclusive education were 99.65 standard deviations as 14.04. The family interaction sub-domains average score was 24.682 (out of the maximum score of 30), the standard deviation is 4.51; parenting sub-domain mean score was 25.348 (over the maximum score of 30), the standard deviation was 3.20; emotional well-being sub-domain mean score was 14.882 (over 20 points maximum), the standard deviation was 3.02; physical/material/financial well-being sub-domain

average score was 19.312 (over 20 points maximum), the standard deviation was 3.93; disability-related support sub-domain average score was 15.430 (over 20 points maximum), the standard deviation was calculated as 3.42.

According to the research findings, FQOL perception of the participants was above the average (five-point rating equivalent was $99.656/25=3.98$). As it is seen Table 3, the highest perception of FQOL sub-domain of families was parenting, and the lowest sub-domain perception was the emotional well-being sub-domain.

Table 3.
Descriptive Analysis and Normal Distribution Test Results Regarding Families' Perceptions of FQOL and Sub-domains

Variables	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SD	K-S	Kurtosis	Skewness
Total score of family							
quality of life	25	125	99.656	14.050	0.016	1.637	-0.768
Family interaction	6	30	24.682	4.517	0.000	1.883	-1.258
Parenting	6	30	25.348	3.201	0.000	1.486	-0.785
Emotional well-being	4	20	14.882	3.025	0.000	0.628	-0.724
Physical/material well-being	5	25	19.312	3.936	0.000	0.355	-0.795
Disability-related support	4	20	15.430	3.428	0.000	2.893	-1.229

Note. K-S=Kolmogorov-Smirnov.

Findings Regarding the Relationship between the Families' Perceptions of FQOL and Socio-Demographic Variables

In the study, it was investigated that whether the general total scores and sub-domain scores of FQOL perceptions of participants were differentiated or not in terms of being a mother or father of a child with disabilities, having another child with disabilities, the education levels of the parents, the working status of the mother and father, the age of the mother and father, the weekly working hours, the rank of the child among siblings, the number of siblings, family structure and disability type of the child, and socio-demographic variables.

Table 4.
Independent Samples t-Test Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to the Distribution of Having Another Child with Disability in the Family

Variables	Another CwD	n	$\bar{X}$	SD	df	t	p	Lower	Upper
Family interaction	Yes	18	22.444	6.581	193	-2.228	0.027*	-4.647	-0.283
	No	177	24.909	4.212					
Parenting	Yes	18	25.222	2.798	193	-0.176	0.861*	-1.705	1.426
	No	177	25.361	3.246					
Emotional well-being	Yes	18	14.222	3.687	193	-0.971	0.333*	-2.203	0.749
	No	177	14.949	2.954					
Physical/material well-being	Yes	18	18.500	4.540	193	-0.919	0.359*	-2.816	1.026
	No	177	19.395	3.874					
Disability-related	Yes	18	15.055	2.732	193	-0.486	0.627*	-2.089	1.262

support	No	177	15.468	3.495					
Total score	Yes	18	95.444	17.547	193	-1.338	0.183*	-11.482	2.201
	No	177	100.084	13.632					

* $p < .05$

The study results showed that, there was a significant difference in FQOL perceptions general scores and sub-domain scores according to some variables, and there was no significant difference according to other variables. When FQOL perceptions of the participants were examined according to their status of being a parent, it was seen that 70% of the participants were mothers. 135 of the 195 participants in the research were mothers. It was found that there is no significant difference ($t_{(193)} = -0.007$, $p > .05$) according to the result of the independent samples t -test conducted to determine whether FQOL scores of mothers and fathers differed significantly according to the degree of being mother or father of the child.

When Table 4 is examined, it is seen that there aren't other CwD in 91% of the families. According to the results of the independent samples t -test conducted to determine the differentiation status of FQOL overall score and sub-domains scores according to having another child with disability in the family, only one significant difference was found in the family interaction sub-domain score ($t_{(193)} = -2.228$, $p < .05$). FQOL total score was determined as $t_{(193)} = -1.338$, $p > .05$.

According to the analysis results of the independent samples t -test conducted to determine the differentiation status of FQOL and sub-domains scores of the mother and father, it was found that the working status of the mother affected FQOL but the father's working status didn't. Table 5 contains information about the mother's working status.

Table 5.

Independent Samples t-Test Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to the Distribution of Working Status of the Mother

Variables	Working Status	<i>n</i>	<i>X</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	Lower	Upper
Family interaction	Working	38	25.868	3.800	1.815	0.071*	-0.127	3.074
	Not working	157	24.394	4.639				
Parenting	Working	38	26.315	3.076	2.093	0.038*	0.069	2.332
	Not working	157	25.114	3.196				
Emotional well-being	Working	38	15.657	3.322	1.771	0.078*	-0.109	2.036
	Not working	157	14.694	2.930				
Physical/material well-being	Working	38	20.973	3.679	2.956	0.004*	0.686	3.439
	Not working	157	18.910	3.901				
Disability related support	Working	38	16.447	3.922	2.054	0.041*	0.050	2.475
	Not working	157	15.184	3.263				
Total score	Working	38	105.26	14.661	2.789	0.006*	2.039	11.888
	Not working	157	98.299	13.601				

* $p < .05$

When Table 5 was examined, the general total score of FQOL perceptions ($t_{(193)} = 2.789$, $p < .05$), disability-related support sub-domain score ($t_{(193)} = 2.054$, $p < .05$); physical/material well-being sub-domain score ($t_{(193)} = 2.956$, $p < .05$) and parenting sub-domain score ($t_{(193)} = 2.093$, $p < .05$) significantly differed. Family interaction and emotional well-being sub-domain scores did not differ according to the mother's working status. In addition, when the working status of fathers was examined, it was determined that the majority of them (85%) were working. According to the results of the independent

samples *t*-test analysis, FQOL perceptions did not differ significantly according to the fathers' working status ($t_{(193)}=-.096, p>.05$). According to the results of ANOVA to determine the differentiation status of FQOL and sub-domains scores according to the age distribution of the mother and father, it was found that the age distribution of the father affected FQOL, but the age distribution of the mother did not. Table 6 contains information on the age distribution of the father.

Table 6.
ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Father's Age Distribution

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Difference Bonferroni
Family interaction	Between groups	73.497	3	24.499			
	Within groups	3238.841	150	21.592	1.135	0.337	
	Total	3312.338	153				
Parenting	Between groups	43.488	3	14.496			
	Within groups	1583.551	150	10.557	1.373	0.253	
	Total	1627.039	153				
Emotional well-being	Between groups	33.852	3	11.284			
	Within groups	1402.284	150	9.349	1.207	0.309	
	Total	1436.136	153				
Physical/material well-being	Between groups	45.442	3	15.147			
	Within groups	2264.954	150	15.100	1.003	0.393	
	Total	2310.396	153				
Disability related support	Between groups	121.153	3	40.384			2-4
	Within groups	1462.074	150	9.747	4.143	0.007*	3-4
	Total	1583.227	153				
Total score	Between groups	1322.905	3	440.968			
	Within groups	30515.361	150	203.436	2.168	0.094	
	Total	31838.266	153				

Note: 1=35 age and under, 2=36-40 age, 3=41-45 age, 4=46 age and up

* $p < .05$

When Table 6 was examined, it was determined that the majority of the participants (53%) were between the ages of 36-45. According to the results of ANOVA, a significant difference was found only in the support sub-domain of disability based on the age of the father ($F_{(3-153)}=4.143, p < .05$). This difference is analyzed by the post hoc. analysis, and according to Bonferroni analysis results between the fathers between the ages of 36-40 ($\bar{X}=14.818, SD=3.512$) and the fathers over the age of 46 ($\bar{X}=16.883, SD=2.528$); the mean scores of the younger father groups were lower between the groups of fathers ($\bar{X}=15.042, SD=3.316$) between the ages of 41-45 and fathers over the age of 46 ($\bar{X}=16.883, SD=2.528$), and this difference is statistically significant.

When the age distribution of the mothers who participated in the study was examined, it was determined that the majority of the participants (65%) were between the ages of 30-40. According to ANOVA result, it was determined that the mothers' FQOL total score and sub-domain scores did not significantly differ according to the age of the mothers ($F_{(3-194)}=1.035, p > .05$).

According to the results of ANOVA, which was conducted to determine the differentiation status of FQOL and sub-domains scores of the families according to the education levels of the parents, it was found that the education status of the parents affected FQOL. Tables 7 and 8 contain information about the education levels of the parents.

Table 7.

ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Education Levels of Mother

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Difference Bonferroni
Family interaction	Between groups	101.657	3	33.886	1.656	0.178	
	Within groups	3806.285	186	20.464			
	Total	3907.942	189				
Parenting	Between groups	90.535	3	30.178	3.022	0.031*	
	Within groups	1857.233	186	9.985			2-4
	Total	1947.768	189				
Emotional well-being	Between groups	41.178	3	13.726	1.529	0.208	
	Within groups	1669.396	186	8.975			
	Total	1710.574	189				
Physical/material well-being	Between groups	244.365	3	81.455	5.602	0.001*	1-4 2-4
	Within groups	2704.288	186	14.539			3-4
	Total						

	Total	2948.653	189				
Disability related support	Between groups	131.919	3	43.973	3.901	0.010*	
	Within groups	2096.823	186	11.273			2-4
	Total	2228.742	189				
Total score	Between groups	2281.204	3	760.401	4.024	0.008*	
	Within groups	35150.106	186	188.979			1-4 2-4
	Total	37431.311	189				

Note: 1= Primary school, 2= Middle school, 3= High school, 4= Bachelor's degree

* $p < .05$

As seen in Table 7, there wasn't statistically significant difference in the sub-domain scores of family interaction ($F_{(3-189)}=1.656$, $p > .05$) and emotional well-being ($F_{(3-189)}=1.529$, $p > .05$) according to mothers' education level. However, there was a significant difference in other sub-domains and total score.

A significant difference was found between the educational level variable in terms of parenting sub-domain scores ($F_{(3-189)}=3.022$, $p < .05$). The Bonferroni test, which was conducted to determine which groups had this significant difference in the parenting sub-domain, showed that this difference was between the mothers of middle school ($\bar{X} = 24.461$, $SD=3.633$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 26.758$, $SD=3.031$). In terms of physical/financial/material well-being sub-domain, a significant difference was found between the variable of education level of the mothers ($F_{(3-189)}=5.602$, $p < .05$). This significant difference was observed among the mother groups; primary school ($\bar{X} = 18.406$, $SD=3.379$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 21.793$, $SD=3.244$); middle school ($\bar{X} = 18.641$, $SD=3.950$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 21.793$, $SD=3.244$); high school ($\bar{X} = 19.349$, $SD=4.314$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 21.793$, $SD=3.244$). A significant difference was found between the educational level variable in terms of disability related support sub-domain scores ($F_{(3-189)}=3.901$, $p < .05$). In terms of the scores obtained from this sub-domain, the average of middle school graduate mothers ($\bar{X} = 15.282$, $SD=3.448$) was lower than the average of bachelor's degree ($\bar{X} = 17.069$, $SD=3.663$) mothers, and the difference was found statistically significant. There was a statistically significant difference between the total FQOLscore and the education level of the mother ($F_{(3-189)} = 4.024$, $p < .05$). After this process, Bonferroni test was applied to determine which groups caused the significant difference after ANOVA. Accordingly, this significant difference was observed in primary school ($\bar{X} = 18.406$, $SD=3.379$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 21.793$, $SD=3.244$) mother groups; middle school ($\bar{X} = 18.641$, $SD=3.950$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 21.793$, $SD=3.244$) mothers.

When Table 8 was examined, a significant difference was found between the educational level of the father variable in terms of family interaction sub-domain ($F_{(3-183)}=4.908$, $p < .05$). This difference is between middle school graduate ($\bar{X} = 22.300$, $SD=5.648$) and high school graduate ($\bar{X} = 25.219$, $SD=4.568$) father groups; middle school graduates ($\bar{X} = 22.300$, $SD=5.648$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 25.848$, $SD=3.456$) fathers. A significant difference was found between the educational level variable in terms of emotional well-being sub-domain ($F_{(3-183)} = 3.576$, $p < .05$).

According to the results of the Bonferroni analysis results, this difference was seen between the middle school graduate ($\bar{X} = 13.475$, $SD=3.226$) and bachelor's degree ($\bar{X} = 15.575$, $SD=3.132$) father groups. A significant difference was found between the educational level variable in terms of physical financial/material well-being sub-domain ($F_{(3-183)}=8.811$, $p < .05$). According to Bonferroni analysis results, this difference was found between primary school graduate ($\bar{X} = 17.657$, $SD=3.543$) and bachelor's

degree ($\bar{X}=22.000$, $SD=3.391$) father groups; middle school graduate ($\bar{X}=18.575$, $SD=3.608$) and bachelor degree ($\bar{X}=22.000$, $SD=3.391$) father groups; high school graduates ($\bar{X}=19.411$, $SD=3.985$) and bachelor degree ($\bar{X}=22.000$, $SD=3.391$) father groups. In terms of disability related support sub-domain, a significant difference was found between the variable of educational levels ($F_{(3,183)}=3.290$, $p<.05$). According to Bonferroni analysis results, this difference was found between primary school graduate ($\bar{X}=14.789$, $SD=3.898$) and bachelor's degree ($\bar{X}=17.000$, $SD=3.391$) father groups; middle school graduates ($\bar{X}=14.800$, $SD=2.388$) and bachelor's degree ($\bar{X}=22.000$, $SD=3.391$) father groups.

Table 8.

ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Education Level of Father

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Difference Bonferroni
Family interaction	Between groups	290.924	3	96.975	4.908	0.003*	2-3 2-4
	Within groups	3556.636	180	19.759			
	Total	347.560	183				
Parenting	Between groups	47.369	3	15.790	1.542	0.205	
	Within groups	3556.636	180	10.240			
	Total	3847.560	183				
Emotional well-being	Between groups	94.207	3	31.402	3.576	0.015*	2-4
	Within groups	1580.744	180	8.782			
	Total	1674.951	183				
Physical/material well-being	Between groups	364.778	3	121.593	8.811	0.000*	1-4 2-4 3-4
	Within groups	2483.999	180	13.800			
	Total	2848.777	183				
Disability related support	Between groups	112.799	3	37.600	3.290	0.022*	1-4 2-4
	Within groups	2056.935	180	11.427			
	Total	2169.734	183				
Total score	Between groups	3259.615	3	1086.538	5.855	0.001*	1-4 2-4

Within groups	33402.815	180	185.571
Total	36662.429	183	

Note: 1= Primary school, 2= Middle school, 3= High school, 4= Bachelor's degree

* $p < .05$

There was a statistically significant difference between the general total score of FQOL and the educational level of the fathers ($F_{(3,183)}=5.855, p < .05$). This difference was between the average of primary school graduate fathers ($\bar{X} = 97.236, SD=9.364$) and bachelor degree fathers ($\bar{X} = 106.454, SD=12.852$); it was between the average of middle school graduates ($\bar{X} = 93.600, SD=14.114$) and bachelor degree ($\bar{X} = 106.454, SD=12.852$), and it was significant in terms of Bonferroni analysis. As seen in Table 8, there is no statistically significant difference between educational levels in terms of the scores obtained from parenting ($F_{(3,183)}=1.542, p > .05$) sub-domain. However, there is a significant difference in other sub-domains and total score.

According to ANOVA results, which was conducted to determine the differentiation status of the FQOL and sub-domains scores of the families according to the weekly working hours of the mother and father, it was found that the distribution of the weekly working hours of the mother affected FQOL, but the weekly working hours of the father did not. Table 9 contains information on the distribution of the weekly working hours of the mother.

Table 9.

ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Weekly Working Hours of Mother

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Difference Bonferroni
Family interaction	Between groups	99.404	2	49.702	2.473	0.087	
	Within groups	3858.883	192	20.098			
	Total	3958.287	194				
Parenting	Between groups	100.584	2	50.292	5.115	0.007*	1-2
	Within groups	1887.703	192	9.832			2-3
	Total	1988.287	194				
Emotional well-being	Between groups	63.262	2	31.631	3.545	0.031*	1-2
	Within groups	1713.025	192	8.922			
	Total	1776.287	194				
Physical/material well-being	Between groups	325.938	2	162.969	11.675	0.000*	1-2
	Within groups	2679.980	192	13.958			2-3
	Total	3005.918	194				
Disability related	Between groups	98.337	2	49.169	4.328	0.015*	1-2
	Within groups						

support	Within groups	2181.478	192	11.362			
	Total	2279.815	194				
Total score	Between groups	3104.782	2	1552.391	8.470	0.000*	1-2 2-3
	Within groups	35191.198	192	183.287			
	Total	38295.979	194				

Note. 1=10 Hours and less, 2=11-40 Hours, 3=41 Hours and more

* $p < .05$

According to Table 9, 83% of mothers work 0-10 hours in a week. As a result of ANOVA conducted to determine whether the weekly working hours of the mothers participating in the study affect FQOL of families, it was found that the overall total score of FQOL perceptions differed significantly according to the weekly working hours of the mother ($F_{(2,194)}=8.470, p < .05$). According to the results of the Bonferroni analysis, this difference was between the mother's working 10 hours and less weekly ($\bar{X}=98.407, SD=13.726$) and the mother working 11-40 hours ($\bar{X}=113.923, SD=8.334$); mothers working 11-40 hours per week ($\bar{X}=113.923, SD=8.334$) and working mothers working 41 hours or more ($\bar{X}=99.789, SD=14.819$).

As seen in Table 9, there is no statistically significant difference between the score obtained from the family interaction ($F_{(2,194)}=2.473, p > .05$) sub-domain and the weekly working hours of the mother. However, there is a significant difference in other sub-domain scores. A significant difference was found between the weekly working hours variable of the mother in terms of parenting sub-domain ($F_{(2,194)}=5.115, p < .05$). In terms of the scores obtained from the parenting sub-domain, between the mothers' group working 10 hours or less weekly ($\bar{X}=25.160, SD=3.173$) and the mother working 11-40 hours ($\bar{X}=27.928, SD=1.859$). It was observed between groups of mothers working 11-40 hours ($\bar{X}=27.928, SD=1.859$) and groups of mothers working 41 hours and more ($\bar{X}=25.052, SD=3.503$). Mothers with higher average weekly working hours perceived themselves to be more inadequate in terms of parenting sub-domain. In terms of emotional well-being sub-domain, a significant difference was found between the variable of the mother's weekly working hours ($F_{(2,194)}=3.545, p < .05$).

According to the Bonferroni test, this difference was observed between mothers working 10 hours and less weekly ($\bar{X}=14.716, SD=2.970$) and mothers working 11-40 hours ($\bar{X}=16.928, SD=2.673$). A significant difference was found between the weekly working hours variable of the mother in terms of physical/material well-being sub-domain ($F_{(2,194)}=11.675, p < .05$). According to the results of the Bonferroni test, this difference was between the groups of mothers working 10 hours and less weekly ($\bar{X}=18.901, SD=3.906$) and the groups working 11-40 hours ($\bar{X}=23.928, SD=1.384$); it was observed between groups of mothers working 11-40 hours ($\bar{X}=23.928, SD=1.384$) and groups of mothers working 41 hours and more ($\bar{X}=19.421, SD=3.321$). A significant difference was found between the weekly working hours variable of the mother in terms of disability related support sub-domain ($F_{(2,194)}=4.328, p < .05$). According to Bonferroni analysis results, the average score of the mothers working 10 hours or less weekly ($\bar{X}=15.185, SD=3.302$) was lower than the average score of the mothers who work 11-40 hours ($\bar{X}=17.928, SD=4.393$), and the difference between them was statistically significant.

According to the study, there was no significant difference between FQOL general total score and sub-domains scores in terms of the weekly working hours of the father ($F_{(2,194)}=.795, p > .05$). 56% of fathers work between 41-50 hours a week, and fathers who work the least weekly had a higher perception of FQOL and sub-domains than fathers who working 30 hours or more weekly 30 hours and less ($\bar{X}=105.636$); 31- 40 hours ($\bar{X}=100.612$); 41- 50 hours ($\bar{X}=98.990$); 51 hours and more ($\bar{X}=100.312$).

According to the results of ANOVA, it was found that the number of siblings of CwD and the rank distribution among the siblings had an effect on FQOL. Most of the participants had more than one

child. 49% of CwD were in the first place and 15% of them had no siblings. 46% of the families participating in the research had three children; 23% of them had two children. Tables 10 and 11 contain information on the rank distribution and number of siblings of CwD.

According to Table 10, when the differentiation of FQOL total score and sub-domain scores in terms of rank distribution among siblings mentioned in the study was examined, FQOL perceptions differed significantly while the total score distribution ($F_{(2,192)}=3.113, p<.05$) but sub-domains scores did not differ significantly according to rank distribution among siblings.

Table 10.

ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Rank Distribution Among Siblings

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Family interaction	Between groups	50.614	2	25.307	1.243	0.291
	Within groups	3907.673	192	20.352		
	Total	3958.287	194			
Parenting	Between groups	38.293	2	19.203	1.885	0.155
	Within groups	1949.994	192	10.156		
	Total	1988.287	194			
Emotional well-being	Between groups	34.406	2	17.203	1.896	0.153
	Within groups	1741.881	192	9.072		
	Total	1776.287	194			
Physical/material well-being	Between groups	79.359	2	39.680	2.603	0.077
	Within groups	2926.559	192	15.242		
	Total	3005.918	194			
Disability related support	Between groups	67.705	2	33.853	2.938	0.055
	Within groups	2212.815	192	11.521		
	Total	2279.815	194			
Total score	Between groups	1202.650	2	601.325	3.113	0.047*

Within groups	37093.330	192	193.194
Total	38295.979	194	

* $p < .05$

According to Table 11, when the differentiation of FQOL total score and sub-domain scores in terms of the number distribution among siblings mentioned in the study was examined, disability related support sub-domain differed significantly while the overall total score distribution ($F_{(2,192)}=3.113, p < .05$) but other sub-domains and total scores did not differ significantly according to the number distribution among siblings. When the marital status of the parents participating in the study was examined, it was seen that 92.3% of the families were married. FQOL perceptions of participants did not differ significantly according to the t -test ($t_{(193)}=.800, p > .05$). When the family structure of the participants was examined, it was determined that 80% of the participants had a nuclear family structure. The family structure of the families participating in the study did not differ significantly according to ANOVA result to determine whether they affect FQOL ($F_{(2,194)}=.076, p > .05$).

Table 11.

ANOVA Results of FQOL and Sub-Domains Scores According to Number Distribution Among Siblings

Variables	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Family interaction	Between groups	92.059	3	30.685	1.516	0.212
	Within groups	3866.229	191	20.242		
	Total	3958.287	194			
Parenting	Between groups	13.233	3	4.411	0.427	0.734
	Within groups	1975.054	191	10.341		
	Total	1988.287	194			
Emotional well-being	Between groups	43.806	3	14.602	1.610	0.188
	Within groups	1732.482	191	9.071		
	Total	1776.287	194			
Physical/material well-being	Between groups	88.833	3	29.611	1.939	0.125
	Within groups	2917.085	191	15.273		
	Total	3005.918	194			
	Between	113.289	3	37.763	3.329	0.021*

Disability related support	groups					
	Within groups	2166.526	191	11.343		
	Total	2279.815	194			
Total score	Between groups	1368.403	3	456.134	2.359	0.073
	Within groups	36927.576	191	193.338		
	Total	38295.979	194			

* $p < .05$

When the types of disability and the degree of disability of CwD were examined, it was seen that the majority of the children were diagnosed with SLD and S/LD and they had mild disabilities. According to the results of ANOVA, which was conducted to determine the types of disability and the degree of disability of CwD participating in the study affect FQOL of families, FQOL perceptions did not significantly different by the types of disability of children ($F_{(2,194)}=.757, p>.05$) and the degree of disability of children ($F_{(2,194)}=1.226, p>.05$). Similarly, FQOL of participants did not differ significantly according to the gender of the children ($t_{(194)}=-.300, p>.05$) and school levels (different age groups; $F_{(2,194)}=1.367, p>.05$).

Discussion & Conclusion

In the research, it was examined that whether the general and sub-domains of FQOL scores (family interaction, parenting, emotional well-being, physical/material well-being, disability-related support) of FQOL perceptions of families of CwD receiving education in inclusive settings were different or not in terms of socio-demographic variables of the families that include "being mother or father of the child, having another child with disability, the working status of the parents, the age of the parents, the education status of the parents, the weekly working hours of the parents, the rank of the child among the siblings, the number of siblings, the child's disability type, family structure". When the literature is investigated, it is seen that the studies examining FQOL of the families of CwD who receive education in inclusive settings is limited (e.g, Meral & Cavkaytar, 2014; Sirin-Deveci, 2014). There are many deficiencies in the provision of special education services to these children in inclusive settings, and there are disconnections between families and service providers (Melekoglu, Kirci, Kartal, & Tekin, 2018). For example, after their children are diagnosed officially, families do not know what to do after the diagnosis and how to access special education services (Melekoglu et al., 2018). Therefore, it is very important to determine FQOL of families and ensure their full participation in the education of their children in order to provide appropriate special education services and to ensure school-family cooperation. In this part of the study, the total and sub-domains scores of FQOLS were discussed in the context of the national and international literature on the differentiation states in terms of socio-demographic variables.

Findings Regarding the Change in FQOL in Terms of Socio-Demographic Variables

In this study, the general total score average of FQOL perceptions of mothers and fathers was found as 99.65 (see Table 4). When the findings of the research are compared with other studies obtained by using the "Beach Center FQOLS" in the literature, FQOL perceptions of families of CwD are very similar. When the literature is examined, Meral (2011) mentioned that the average FQOL perception of mothers of children with developmental disabilities is 91.26; it was observed that Sirin-Deveci (2014) determined FQOL perceptions of families of CwD as 92.82, and Meral and Cavkaytar (2014) determined FQOL perceptions of families of children with ASD as 90.69. In addition, Ho et al. (2013) found similar results in

a study they conducted with families of CwD from 26 countries. According to the literature, FQOL perceptions of CwD are above average. However, it was observed that the scores of families of children with ASD are lower than the others. According to this study, the total scores of FQOL perceptions of CwD are above average, and they differ considerably according to socio-demographic variables. It is thought that this is due to the fact that many different socio-demographic characteristics are different from other studies. These reasons were listed as depending on the diagnosis of children of families participating in the study, the education level of families, the weekly working hours, families living in the city center, and the general characteristics of the geographical region where the study was conducted. Also, most of the children had a diagnosis of SLD or S/LD, most of them have mild disabilities and all of them receive education in inclusive settings. For this reason, FQOL perceptions of families participating in this study may be higher than families of CwD who receive education in special education classes or schools.

When the participants' status of being a mother or father of the child was examined, there was no significant difference in FQOL perception total scores and all sub-domain perception scores. The findings of the study are similar to the findings of the studies conducted by Sirin-Deveci (2014) and Toprak (2018). According to some studies, FQOL perceptions of mothers are lower than those of fathers in families of CwD (e.g. Canarlan, 2014; Erdoganoglu, 2006). It was found that there is a significant relationship between the educational levels of the parents participating in the study and their FQOL perceptions. This difference is especially observed between mothers who are middle school graduates and mothers who have bachelor's degree. Fathers also show similar characteristics with mothers, but fathers only see FQOL better in the parenting sub-domain. Looking at the overall total score, mothers feel better than fathers. Although the education level of mothers and fathers is close to each other, the education level of fathers is higher than mothers with a small difference. In general, families with low education levels have lower FQOL perceptions. In other words, it has been observed that there is an increase in FQOL perception due to the increase in education level. In the study conducted by Ozyurt (2011), it was concluded that the education level variable is an important predictor of FQOL. The education levels variable is a situation that directly affects FQOL. According to this study, most of the participants are high school graduates and the majority of mothers are housewives and most of the fathers are workers. Especially, depending on the fact that high school is compulsory in Turkey, the education level of families of CwD may have been higher in this study compared to previous studies. As a result, increasing the education level of families means having a better job, and having a good job means having a better income level. An increase in the education level of families means that families have easier access to the services and information they need. All these variables can positively affect FQOL of families (Ozyurt, 2011).

According to the research, FQOL perceptions of mothers generally differ according to the weekly working hours, and FQOL perceptions of mothers who work 11-40 hours a week is quite high. This may be due to the mother's ability to support the family more financially by working harder. According to the findings of this study, the working status of fathers does not significantly affect their FQOL perceptions. Similarly, according to Meral and Cavkaytar (2014) and Sogut and Çıkılı (2018), mothers' working status has a weak predictive power for FQOL perception of families. On the other hand, Toprak (2018) stated that families of children with IDD have a significant effect on FQOL perceptions and whether the parents work or not. Accordingly, families who work less or longer have a lower FQOL perception. Summers et al. (2007) stated that the social support that families receive is an important indicator of FQOL. In this sense, mothers need to support the family by working, but when the working hours of mothers decrease, FQOL also decreases because less work means lower income. Related to this finding, families with higher education have a higher FQOL perception. A good educational background often means a good job and economic income. Participating fathers have a job, but the number of working mothers is low in the study. FQOL perception of mothers who work less weekly is lower. In this case, it seems to be a more important variable than the mother supports the family economically rather than staying at home. Mothers who work 30-40 hours a week on average feel better than others.

Similar to the literature, FQOL perceptions of families do not differ according to the unity of their parents who participated in the study (Sirin-Deveci, 2014; Sogut & Çıkılı, 2018). Tunç (2011) stated in his study that there were significant differences in FQOL between mothers who are married and have children with IDD and mothers whose spouses have died and divorced from their spouses. FQOL perception of single-parent families is lower (Tunç, 2011). 92% of the families participating in this research live together. Having an equal sample selection to determine whether this variable is a variable affecting FQOL positively or negatively may contribute to obtaining relevant results.

It was found that there was no significant relationship between the types of disability of the children of the parents participating in this study and FQOL perceptions of families. According to Toprak (2018), FQOL of families of gifted children is higher than FQOL of families of children with IDD. Ozyurt (2011) concluded in his study that the perceived family functioning and FQOL of mothers of children with mild IDD were significantly lower than families of children with typical development. In the study conducted by Canarlan (2014), FQOL of parents of children with hearing and language disorders and S/LD compared to the parents of children with physical, mental, and multiple disabilities compared to the parents of children with moderate and severe disabilities, it was determined to be higher. Most of the children participating in this study were diagnosed with SLD and S/LD and received education in inclusive settings. Therefore, the fact that FQOL perceptions of the families participating in this study were higher than the participants of other studies (eg, Meral, 2011; Sirin-Deveci, 2014), the disability type and degree of the children may be a variable that affects the FQOL perceptions. In order to determine whether the variables of the type and degree of disability affect the FQOL, different studies are needed, especially with the equal sample study group.

Findings Regarding the Changes of FQOL Sub-Domains in Terms of Socio-Demographic Variables

When the findings of FQOL sub-domains of the research are analyzed; it shows that the highest perception of FQOL is the parenting sub-domain and the lowest perception is the emotional well-being sub-domain. The findings of the study regarding the highest perception (Sirin-Deveci, 2014) and the lowest perception (Akandere, Acar, & Bastug, 2009; Meral, 2011; Meral & Cavkaytar, 2014) are similar to the literature. However, the finding that the highest perception of the research is in the parenting sub-domain is inverse with the findings of Meral (2011) and Meral and Cavkaytar (2014). According to the studies of Meral (2011) and Meral and Cavkaytar (2014), the highest FQOL sub-domain perception of mothers of children with developmental disabilities was the family interaction sub-domain. The similarity of FQOL and sub-domain perception levels in studies may indicate that families of CwD have similar life characteristics (Ho et al., 2013). The probable reason for the parenting sub-domain in this study to be higher than the literature may be those families feel better about the needs of their children and that their children receive education in inclusive settings with their peers. In this case, it shows that families who have children with severe disabilities have lower FQOL perceptions.

When the findings of the emotional well-being sub-domain were examined, it was seen that the degree of disabilities of children or having mild disability did not have a positive effect on the perceptions of the families about the emotional well-being sub-domain but families had a lower perception compared to the families of children with typical development (Balkanlı, 2008). In this case, it can be said that having a child with disabilities affects the emotional well-being of families regardless of the type and degree of disability. According to this study, although FQOL perceptions of the mothers and fathers were quite similar, the perception level scores of the mothers in the emotional well-being sub-domain did not differ significantly compared to the fathers' scores, but the perception level scores of the mothers in the emotional well-being sub-domain were lower than the fathers. This may be due to mothers spending more time with their children and observing all kinds of positive and negative situations related to their children.

It was determined that fathers' perceptions were lower in the disability related support sub-domain area provided for CwD. This can be explained by the fact that mothers spend more time with their children since most of them were housewives, establishing closer relationships with their children and seeing their children's emotional needs more closely. On the other hand, fathers generally take the

socio-economic responsibilities of the family, so their FQOL perception regarding disability may be below. Meral (2011) and Şirin-Deveci (2014) stated in their research that parental ages did not affect FQOL. Balkanlı (2008) stated that FQOL and hopelessness levels of mothers of children with ASD differed according to the age of the mother, while Tunç (2011) stated that there was a relationship between the age of mothers with children with IDD and their FQOL. In this study, it was seen that FQOL of the families did not differ with the age of the parents. However, according to the age distribution of the participants in this study, it was seen that there was a significant difference only between the age distribution of the fathers and the sub-domain of disability-related support. Especially fathers who were younger (30-35 years old) had a very low perception of providing disability-related support to the family. It was a period in which individuals who had socially entered the adulthood phase, especially in the period of 25-35, in terms of establishing their own lives (nutrition, shelter, obtaining transportation equipment, etc.) were generally economically intense. Therefore, young fathers' FQOL perceptions may have been low regarding the disability-related support sub-domain, as the participating mothers mostly stay at home to care for their CwD and fathers may assume more economic responsibilities for the maintenance of the house. Besides, young fathers may not yet learn how to support their CwD in terms of their disabilities compared to older fathers, and they may be anxious about this issue. In the study of Melekoglu et al. (2018), families stated that their children had difficulties in accessing appropriate special education services during the initial diagnosis process and after diagnosis, in matters such as financial, information, and social accessibility, but over time they overcame the problems they experienced through various resources to a certain extent.

In the study, it was found that there was a significant difference only in the score of family interaction sub-domain in terms of having other CwD in the family. According to the participants, if there is more than one child with disability in the family, family interaction is not at the desired level. It can be thought that mothers, who are responsible for the general care and work of the house, have difficulties in ensuring positive interaction within the family due to having more than one child with disability in the family. Tunç (2011) found in his study similar findings with findings of this study. In that study, he stated that there was a significant difference between the status of having other CwD and FQOL of mothers with children IDD. According to the findings of the research, the number of siblings and family type were not one of the determinants of FQOL perception. The number of children in the family was a situation that directly affected the financial characteristics of the family. Similarly, family structure is also very important in the family support system. The close circle of the family can have positive as well as negative contributions to families of CwD. This situation needs to be investigated in detail. Similarly, FQOL perceptions of the participants do not change significantly according to the number of the child with disability among siblings.

In conclusion, according to this study, it is still necessary to increase FQOL of families of CwD who receive education in inclusive settings, as FQOL and sub-domains differ significantly in general and in terms of some variables. However, FQOL perceptions of families of children who receive education in inclusive settings are higher than families of CwD who receive education in special education classes or schools (Sögüt & Çıkılı, 2018; Toprak, 2018) compared to families of children with typical development (Balkanlı, 2008). In this case, it is very important to support inclusion practices, as inclusive education is a positive situation for both families and CwD. According to this study, FQOL is influenced by the variables of "mother's working status, having more than one CwD in the family, the age of the father, the educational levels of the parents and the weekly working hours of the mothers. In the national and international literature, there are studies in which the scale used in this study is applied (e.g., Ho et al., 2013; Meral, 2011; Sirin-Deveci, 2014) and the results of these studies mostly overlap (Summers et al. 2007; Şirin-Deveci, 2014). However, this research is important in terms of supporting the literature by examining FQOL of families of CwD who receive education in inclusive settings. Since, 75% of CwD receive education in inclusive settings (MoNE, 2020) and this research provides scientific information to the readers and service providers about the factors to be considered in planning special education services in these settings for CwD and their parents. In addition, knowing FQOL of families contributes to the collaboration between service providers and the families. When service providers are informed

about family dynamics, they will have prevented possible problems in preparing and presenting education according to the individual characteristics of children and preparing functional IEP (Kargin, 2004; 2007). Finally, in special education, the changing family structure or the needs of families according to the age should be constantly monitored in terms of service quality, and this study provides up-to-date information on this subject.

The findings of this study should be interpreted considering its limitations. The limitations of the study are that there are only a certain number of participants in this study, it does not cover CwD in every category of inclusive education, the participants were from a certain region and the participant characteristics were not homogeneous enough. Future researchers need to take these limitations into account. Within the framework of the results of the research, the differences between the families of children who are receiving inclusive education and the families of the children who continue their education in special education schools or special education classes can be investigated for future research. Families of children with multiple disabilities can be compared with the results of this study by examining their FQOL perceptions according to socio-demographic variables. Apart from mothers and fathers, FQOL perceptions of siblings of CwD can be investigated. The research had been carried out in a province of Central Anatolia, and regional differences may be revealed by doing other researches in different cities. Qualitative and quantitative research findings can be compared by conducting qualitative studies on FQOL of families with CwD receiving education in the inclusive settings. This situation should be investigated in more detail. FQOL perceptions can be examined in terms of different variables by determining variables other than those determined in this study. According to Berger (2008), determining the dynamics of the family, especially determining FQOL indicators, is an important issue in planning family services in special education. In addition, according to this research and literature, FQOL and sub-domain scores vary significantly in terms of family socio-demographic variables. New research can be planned to include special education services that support FQOL. As a result, the most important need in the literature is to analyze how the predictors of FQOL have changed compared to the past years. For this, research can be conducted with an equal number of samples for each variable.

All rules included in the “Directive for Scientific Research and Publication Ethics in Higher Education Institutions” have been adhered to, and none of the “Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics” included in the second section of the Directive have been implemented.

Türkçe Sürümü

Giriş

Özel gereksinimli çocuğa (ÖGÇ) sahip ailelerin, aile yaşam kalitelerini etkileyen değişkenler göz önüne alınarak ÖGÇ'lerin ailesi ve akranları ile bir arada eğitim almalarını sağlama hedefi, çok uzun yıllardır üzerinde çalışılan ve belli ölçüde belirlenen hedeflere ulaşılmış bir durumdur (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018a). ÖGÇ'lerin akranlarıyla aynı ortamlarda eğitim alması kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi ile ilgili uygulamaları kapsamakta olup MEB (2018a) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (ÖEHY) kaynaştırma/bütünleştirme eğitiminin işleyiş esasları konusunda oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Dünyada kaynaştırma/bütünleştirme ile ilgili ilk köklü düzenleme 1975 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yürürlüğe giren PL-94-142 Özel Gereksinimli Bireyler İçin Eğitim Yasası'nda (The Individuals with Disabilities Education Act [IDEA]) "en az kısıtlayıcı eğitim ortamı" kavramı olarak yer almıştır. En az kısıtlayıcı eğitim ortamı kavramı daha sonraları "kaynaştırma" terimi olarak ifade edilmiştir (U.S. Department of Education [IDEA], 2020). Kaynaştırma genel anlamda, özellikle yetersizlik durumları daha hafif olan ÖGÇ'lerin akranlarıyla aynı ortamda eğitim alması durumu olarak ifade edilmektedir (Kargın, 2004). Ancak 1992 yılında imzalanan Salamanca Bildirgesi ile kaynaştırma uygulamaları yaklaşımı büyük değişikliğe uğramış olup, bu bildirmede kapsayıcı eğitim uygulamalarından bahsedilmektedir (Dede, 1996). Buna göre her tür ve düzeyde ÖGÇ'lerin uygun öğrenme ortamlarının oluşturularak akranları ile aynı ortamda eğitim alması durumu gündeme gelmiştir (Dede, 1996). Ulusal alanyazında böylece "kaynaştırma" terimi "bütünleştirme" terimine evrilmiştir ancak özellikle MEB (2018a) yönetmeliğinin yayınlanması ile bu iki terim birlikte kullanılmaya başlanmıştır. MEB (2018a) yönetmeliğine göre kaynaştırma/bütünleştirme, "özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedede diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla bu bireylere destek eğitim hizmetleri de sunularak akranlarıyla birlikte tam zamanlı ya da yarı zamanlı olarak verilen eğitim" olarak tanımlanmıştır. Buna ek olarak, MEB son yıllarda bütünleştirme terimini daha da genişleterek kapsayıcı eğitim politikalarını uygulamaya koymuştur. Bu anlamda bütünleştirme kavramı ÖGÇ'lerle ilgili bir kavram iken kapsayıcı eğitim kavramı her tür ve özellikteki (ör., tanılı, göçmen, düşük sosyo-ekonomik çevreden gelen) çocukları kapsamaktadır (MEB, 2018b). Ancak özellikle ülkemizde uygulama bağlamında halen yetersizlikleri daha hafif olan çocuklar akranlarıyla aynı ortamda eğitim almaya devam etmektedir. Eğitim-öğretimde uygulama açısından bu üç kavram (kaynaştırma/bütünleştirme/kapsayıcılık) birbirinden ayrılmaktadır. Alanyazın incelendiğinde ise araştırmacıların çoğunlukla kaynaştırma/bütünleştirme terimini birlikte kullandığı görülmektedir (Ahmetoğlu, Burak & Acar, 2019). Çünkü MEB (2018a) ÖEHY'de de kaynaştırma/bütünleştirme terimi birlikte kullanılmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada yaşanan gelişmeler dikkate alındığında ÖGÇ'lerin özellikle kapsayıcı eğitim yaklaşımı kapsamında toplumsal yaşamdan ve akranlarından soyutlanmadan eğitim almaları ana hedef olarak belirlenmiştir (MEB, 2018a ve 2018b). Örneğin, ÖEHY'nin 5. maddesinde "ÖEH'lerinin özel eğitim ihtiyacı olan bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan, toplumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanıp yürütülmesi esastır" kararı yer almaktadır (MEB, 2018a). ÖGÇ'lerin eğitiminde yaşadığı çevreyi temel alan bu yaklaşım, kaynaştırma/bütünleştirme eğitiminin istenilen hedefe ulaşmasında en önemli öge olan ailelerin, aile yaşam kalitelerini etkileyen değişkenlerin belirlenmesinin gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Isaacs vd., 2007). Benzer şekilde, ÖGÇ'lerin büyük bir çoğunluğunun kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim aldığı (MEB, 2020) gerçeğinden yola çıkarak, bu çocukların bireysel özelliklerinin dikkate alınarak eğitim-öğretim planlanmasında ailelerin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesinin önemine vurgu yapmaktadır (Berger, 2008; MEB, 2018b; Summers vd., 2007). Özel eğitimde, ÖGÇ'lerin eğitimine ailelerin katılımı ve ailenin eğitime katılım gösterebilme kapasitesi; çocuğun gelişimi, verilen eğitimin kalıcılığının sağlanması ve ÖEH'lerin kalitesinin artırılması açısından oldukça önemlidir (Turnbull & Turnbull, 2001). Nitekim aile, çocuğu en

iyi bilen, çocuğunun yeteneklerini ve ihtiyaçlarını en iyi analiz edebilen ve çocuğunun haklarını diğer hizmet sağlayıcılara göre en iyi şekilde savunabilecek kurum olması açısından ailenin eğitime katılım düzeyi önemlidir (Ho vd., 2013; Summers vd., 2007).

Aile, toplumun en küçük ve en önemli kurumlarından. Toplumsal yapıdaki ilişkiler değerlendirildiğinde aile içerisindeki anne-baba-çocuk ilişkileri en uzun ömürlü ve aile bireyleri üzerinde önemli etkilere sahip ilişkiler olarak görülmektedir. Aile bireyleri arasındaki olumlu ilişkiler toplumda mutlu, sağlıklı ve başarılı bireylerin yetişmesi açısından çok önemlidir (Turnbull & Turnbull, 2001). Dolayısıyla, ÖGÇ'ler ve ailelerinin yaşam dinamiklerinin, sosyal-duygusal özelliklerinin belirlenmesi, ÖGÇ'ler ve aileleri için sunulacak özel eğitim hizmetlerinin planlanması açısından gereklidir (Summers vd., 2007). Bu bağlamda, aileler ve ÖGÇ'ler için hazırlanan aile eğitim programlarında ve Bireyselleştirilmiş Eğitim Planlarında (BEP) aile yaşam kalitesini etkileyen değişkenlerin dikkate alınması gerekmektedir (Berger, 2008; Summers vd., 2007).

Aile yaşam kalitesi terimi ise “bireysel ve aile düzeyinde etkileşimin olduğu, aile üyeleri tarafından bir bütün olarak ve öznel olarak tanımlanmış ve bilinçli, ailenin dinamik yani sabit olmayan ve yaşantılara göre değişen iyi oluş durumunu ifade etmektedir” (Zuna, Summers, Turnbull, Hu & Xu 2010). Diğer bir deyişle aile yaşam kalitesi, ailenin gereksinimlerinin yerine getirilmesi, aile bireylerinin kendileri için önemli olan aktiviteleri yapabilmesi ve aile bireylerinin birlikte olmaktan zevk alması olarak tanımlanmaktadır (Park vd., 2003; Turnbull, Turbiville & Turnbull, 2000; Akt Meral & Cavkaytar, 2013). Buna ek olarak aile yaşam kalitesi kavramı aile içi etkileşim, ailenin sosyo-ekonomik durumu, aile destek sistemi, ebeveynlik becerileri ve sosyal-duygusal destekler gibi değişkenleri içermektedir (Summers vd., 2007). Alanyazın incelendiğinde, aile yaşam kalitesini inceleyen araştırmaların benzer kategoriler çerçevesinde aile yaşam kalitesi değişkenlerini incelediği görülmektedir. Örneğin, Schalock (1994) aile yaşam kalitesi göstergelerini; aile, okul ve iş çevresi gibi toplumsal grup içerisinde kişisel ihtiyaçların yerine getirilmesi ve aile içi görevlerin yerine getirilmesi olarak betimlenmektedir. Toprak (2018) ailenin, aile yaşam kalitesini; sosyo-ekonomik durum, soyo-kültürel çevre, sağlık gibi çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Isaacs ve diğerleri (2007) beş farklı ülkeden zihin yetersizliği olan bireylerin ailelerinden veri toplayarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında aile yaşam kalitesi göstergelerini dokuz başlık altında incelemişlerdir. Bunlar; aile sağlığı, aile içi ilişki, çevresel destek, sosyo-ekonomik durum, yetersizlik ile ilgili destek sistemi, değerler, kariyer, boş zaman aktiviteleri, toplumsal etkileşimdir. Turnbull ve Turnbull (2001) ailenin, aile yaşam kalitesi ile ilgili değişkenlerini; ailenin eğitim durumu, ihtiyaçları, sağlık durumu ve ÖEH'lerine ulaşabilme kapasitesi olarak sıralamaktadır. Çoğu alanyazında, aile yaşam kalitesini etkileyen değişkenler; aylık hane geliri, gelişimsel yetersizliği olan çocuğun yaşı, çocuğun yetersizlik türü, annenin yaşı ve annenin çalışma durumu, eğitim düzeyleri, sosyal destek ve çocuklarının öğrenme seviyeleri olarak belirlenmiştir (Meral, 2011; Sakız & Baş, 2018; Toprak, 2018). Örneğin, Meral'e (2011) göre gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin aile yaşam kalitesi algılarının genel ortalamadan fazla olduğu ve *aile etkileşimi* değişkenin en yüksek algı; *fiziksel/materyal/finansal yeterlilik* değişkenin ise en düşük algı olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, OSB olan çocukların annelerinin aile yaşam kalitesi algılarının, zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelere oranla daha olumsuz yönde olduğu görülmüştür. Ailelerin, aylık hane geliri, gelişimsel yetersizliği olan çocuğun yaşı, çocuğun yetersizlik türü, annenin yaşı ve annenin çalışma durumu annelerin aile yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bazı çalışmalarda ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitelerini etkileyen değişkenler ile tipik gelişim gösteren çocukların ailelerinin, aile yaşam kalitelerini etkileyen etkenlerin karşılaştırılması yapılmıştır (Aysan & Özben, 2007; Balkanlı, 2008). Örneğin, üstün yetenekli çocuğa sahip aileler gelir getiren işlerde çalışabildikleri için, ekonomik durumlarının ve eğitim düzeyleri zihin yetersizliği olan çocukların ailelerine göre daha yüksektir. Dolayısıyla, yaşam doyumu, aile yaşam kalitesi, sosyal destek algı düzeylerinin üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerde, zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ailelere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Toprak, 2018). Balkanlı'ya (2008) göre tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin depresyon düzeyinin, ÖGÇ'lere sahip annelerin depresyon düzeylerine göre daha düşük olduğu görülmüştür. Tipik gelişim gösteren çocukların anneleri ile kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim gören tanılı çocukların annelerin aile yaşam kalitesi algıları annenin eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum, çocuk sayısı, yaşanan mekân, çocuklarının tanısı gibi değişkenlerine göre

farklılaşmaktadır (Söğüt & Çıkkılı, 2018). ÖGÇ'lerin aileleri ile tipik gelişim gösteren çocukların ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarını belirleyen değişkenler benzerlik göstermektedir (Ho vd., 2013). ÖGÇ'ği olacağını öğrenen aile bireylerinin yaşadığı şok, inkâr, suçluluk, çaresizlik gibi duygular aile içerisinde birçok probleme yol açabilmekte (Turnbull & Turnbull, 2001) ve bu sorunlar ve kaygılar bir ömür boyu devam etmektedir (Berger, 2008). Bu nedenle, araştırmalar ÖGÇ'ye sahip ailelerin yaşadığı problemlerin ortadan kaldırılması için yaşam kalitelerini etkileyen değişkenlerin neler olduğunun belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hoffman, Marquis, Poston, Summers & Turnbull, 2006; Meral & Cavkaytar, 2014). Özellikle 1990 yılından itibaren araştırmacıların, ailelerin çocuklarının eğitime katılım durumları ve aile yaşam kalitesinin çerçevesinin çizilmesi ve göstergelerinin belirlenmesi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Isaacs vd., 2007).

Aile yaşam kalitesi göstergelerinin ve aile yaşam kalitesi düzeylerinin belirlenmesi birçok açıdan önemlidir. Hoffman ve diğerlerine (2006) göre özellikle son 20 yıldır özel eğitim alanının ve ÖEH'lerin profesyonel boyuta ulaşması için ailelerin, aile yaşam kalite göstergeleri, çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Turnbull ve Turnbull'e (2001) göre ailenin özel eğitim hakkındaki bilgi düzeyi, becerileri ve çocuğunun eğitimi konusundaki motivasyonu çocuğunun eğitimi hakkında kararlar alma ve bu süreçte uzman-aile arasında iş birliği kurma açısından kritik rol oynamaktadır. Uygun ÖEH'lerin sağlanması, aile yaşam kalitesini desteklemektedir. Ancak hem ÖGÇ'ler hem de aileleri için uygun ÖEH'lerin planlanması ve sağlanması için aile yaşam kalitesi göstergelerinin belirlenmesi ve aile ihtiyaç analizlerinin yapılması gerekmektedir (Summers vd., 2007). Ulusal ve uluslararası alanyazına göre ÖGÇ'lerin aileleri için standart bir yaşam kalitesi çerçevesi belirlemek ve yaşam kalitesi düzeylerini ölçmek her zaman kolay olmamaktadır. Çünkü her ailenin durumu kendisine özeldir (Meral, 2011; Summers vd., 2005; Turnbull & Turnbull, 2001). Ailelerin yaşam kalitelerinin belirlenmiş olması, çocuk ve aile için uygulanacak destek eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine imkân sağlayacaktır (Summers vd., 2007). Ancak uzmanlar genellikle ÖGÇ'ler için destek hizmetleri ile ilgili planlama yaparken aile yapısını, ailenin ekonomik durumunu, aile bireylerinin tutum ve davranışlarını gözden kaçırabilmektedir (Hoffman vd., 2006; Summers vd., 2007). Bu yüzden destek eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için özel gereksinimi olan çocukların ve ailelerinin yaşam kalitesi algılarını belirleyen değişkenlerin incelenmesi gerekmektedir (Hoffman vd., 2006).

Uluslararası alanyazında ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kaliteleri ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır (ör., Hoffman vd., 2006; 2013; Summer vd., 2007; Zuna vd., 2010) ancak ulusal alanyazında bu alanda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlar; serebral parali (SP)'li çocuklar ve ailelerinde sağlıkla ilgili aile yaşam kalitesinin değerlendirilmesi (Erdoğanoglu, 2006); otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların ve tanısı olmayan çocukların annelerde yaşam kalitesi, umutsuzluk düzeyleri ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi (Balkanlı, 2008); dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olan çocuklar ve ailelerinde aile yaşam kalitesinin incelenmesi (Kandemir, 2009); OSB olan çocuk sahibi ailelerin, aile yaşam kalitelerinin karşılaştırılması (Çam & Özkan, 2009); fiziksel yetersizliği olan bireylerin spora katılımlarının yaşam kalitesi ve kaygı durumlarına etkisinin belirlenmesi (Altun, 2010); gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin aile yaşam kalitesi algılarının incelenmesi (Meral, 2011); hafif zihin yetersizliği olan çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişi ve aile yaşam kalitesinin sosyo-demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi (Özyurt, 2011); zihin yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin yaşam kalitelerini ve yaşam kalitelerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi (Tunç, 2011) çalışmalarıdır ve bu çalışmaların çoğu tez çalışmalarıdır. Erdoğanoglu (2006) tarafından yapılan araştırmada SP'li çocuklar ve ailelerinde sağlıkla ilgili yaşam kalitesini değerlendirmeyi amaçlamıştır.

ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesine ilişkin özellikle ulusal alanyazın incelendiğinde, araştırmalarda genellikle özel eğitim sınıflarında ya da özel eğitim okullarında eğitim görmekte olan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesinin incelendiği görülmüştür (ör., Erdoğanoglu, 2006; Kandemir, 2009; Meral, 2011; Özyurt, 2011). Ancak, kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim gören ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kaliteleri konusundaki araştırmalar alanyazında oldukça sınırlıdır (Söğüt & Çıkkılı, 2018). Oysaki ÖGÇ'lerin neredeyse %75'i kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almaktadır (MEB, 2020). Alanyazına göre kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almakta olan ÖGÇ'lere yönelik eğitim-öğretim süreçlerinin planlanmasında, öğretimin çocukların bireysel özelliklerine

göre hazırlanıp sunulmasında, işlevsel BEP'lerin hazırlanmasında birçok sorunlar yaşanmaktadır (Kargın, 2004; Kargın, 2007). Özellikle okul-aile arasında işbirliğinin sağlanması zaman zaman sekteye uğrayabilmektedir (Meral & Cavkaytar, 2014; Turnbull & Turnbull, 2001). Dolayısıyla kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim alan ÖGÇ'lere uygun ÖEH hizmetlerinin planlanması ve sunulması, çocukların eğitimine ailelerin dahil edilmesi ve okul-aile iş birliğinin sağlanması için bu ailelerin, aile yaşam kalitesi algılarının incelenmesine gereksinim vardır (Söğüt & Çıkılı, 2018). Buna ek olarak, ÖGÇ'lerin özel eğitim ortamlarında ya da kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim alma durumunun ailelerin, aile yaşam kalitesini etkileme durumunun incelenmesinin de alanyazına olumlu katkıları olacağı düşünülmektedir. Benzer şekilde, çocuğun mutlu ve başarılı bir birey olarak yaşamını sürdürebilmesi için ailelerin, aile yaşam kalitesinin ve bu alandaki gereksinimlerin geçmişten günümüze analiz edilerek bir sentezinin yapıldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Meral, 2011).

Belirtilen bu ihtiyaçlar bağlamında bu araştırmanın amacı, kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmekte olan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarını belirlemek ve sosyo-demografik değişkenler açısından aile yaşam kalitesi algılarında farklılaşma olup olmadığını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorularına cevap aranmıştır:

1. Kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmekte olan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi ve alt alan algı düzeyleri nedir?
2. Kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmekte olan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi algıları toplam puanı ve alt alan algıları puanları çeşitli sosyo-demografik değişkenler açısından nasıl farklılaşmaktadır?

Yöntem

Araştırma Modeli

B Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli olarak tasarlanmıştır. Bu model, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Karasar'a (2009) göre tarama modelleri türündeki araştırmalar birçok değişkenden oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak örneklem üzerinde yapılan çalışmalardır. Bu araştırma İç Anadolu bölgesinde yer alan büyükşehir statüsündeki bir ilin iki merkez ilçesinde yer alan kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim alan ve bunun yanında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden destek eğitim alan ÖGÇ'lerin araştırmaya katılmaya gönüllü aileleri ile gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar

Çocuklar

Araştırmaya konu olan çocuklarının sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde, çocukların % 49'u birinci çocuk olup, % 46'sının iki kardeşi vardır (bkz. Tablo 1). Araştırmaya dahil olan çocukların %34' ü kız ve %66'sı erkektir. Buna ek olarak, çocukların büyük çoğunluğunun dil ve konuşma bozukluğu (DKB) (%33) ve özel öğrenme güçlüğü (ÖÖG) (%30) tanısı bulunmaktadır. Ayrıca çocukların %6,7'sinin ikinci tanısı bulunmaktadır. Çocukların; %31,9'u okul öncesi, %48,7'si ilkokul ve ortaokul ve %19,4'ü ise lise düzeyinde eğitim almakta olup, büyük çoğunluğu en az bir yıldır ÖEH'lerinden yararlanmaktadır.

Tablo 1.
Katılımcıların Araştırma Bağlamındaki ÖGÇ'lere Ait Bilgiler

Kaçını çocuk	n	Kardeş sayısı	n	Çocuğun tanısı	n	Tanısının derecesi	n	Eğitim aldığı süre	n	Çocuğun cinsiyeti	n	Sınıf seviyeleri	n
Birinci	9	0	29	ZY	47	Hafif	136	1	69	Kız	67	OÖE	62
İkinci	7	1	44	OSB	21	Orta ve ağır	59	2	50	Erkek	128	İlk ve orta	95
3 ve üzeri	2	2	90	ÖÖG	58			3	25			lise	38
	6	3 ve üzeri	32	DKB	64			4 ve üzeri	51				
				ÇY	5								

Not: ZY: Zihin Yetersizliği; OSB: Otizm Spektrum Bozukluğu; ÖÖG: Özel Öğrenme Güçlüğü; DKB: Dil ve Konuşma Bozukluğu; ÇY: Çoklu Yetersizlik

Aileler

Araştırmanın çalışma grubunu, Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) tarafından tanımlanmış olan 195 çocuğun aileleri oluşturmaktadır. Araştırmada 195 katılımcı aile yer almıştır. Bu kişiler çocukların anne ya da babasıdır.

Tablo 2.
Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri

Cinsiyet	n	Katılımcı çalışma durumu	n	Yaş aralığı	n	Eğitim durumu	n	Haftalık çalışma saati	n
Anne	135	Evet	38	20-30	23	Okur-yazar	5	10 ve saat altı	162
				31-35	64	İlkokul	59	11-40	14
				36-40	62	Ortaokul	39	41+	19
				41+	46	Lise	63		
Baba	60	Hayır	28	20-35	8	Okur-yazar	11	30 saat ve altı	11
				36-40	33	İlkokul	38	31-40	31
				41-45	70	Ortaokul	40	41-50	110
				46+	43	Lise	73	51+	16
					Üniversite	33	Diğer	27	

Katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler incelendiğinde, çalışan babaların oranının çalışan annelere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, katılımcıların çoğu lise mezundur (bkz. Tablo 2). Buna ek olarak, yapılan analizlere göre katılımcıların % 90'si il merkezinde yaşamakta olup, % 10'nun herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Ailelerin % 9'u birden fazla tanıli çocuğa

sahiptir. Son olarak, ailelerin çoğu (%80) çekirdek aile tipine sahip olup, bazıları (%7,2) tek ebeveynli, bazıları (%12,8) ise geniş aile tipine sahiptir.

Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada kaynaştırma/bütünleştirme ortamında eğitim gören ÖĞÇ' lerin ve ailelerinin demografik ve sosyo-ekonomik bilgileri araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan *Aile Demografik Bilgi Formu* ile toplanmıştır. Ailelerin aile yaşam kaliteleri algılarını belirlemek için Meral ve Cavkaytar (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve geçerlik, güvenirlik çalışmaları yapılmış *Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ)* kullanılmıştır.

Aile demografik bilgi formu

Bu form, araştırmacılar tarafından geliştirilerek araştırmaya katılan ailelerin ve bu ailelerin sahip oldukları ÖĞÇ ile ilgili demografik ve sosyo-ekonomik bilgilerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Sosyo-demografik bilgi formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümde, annenin ve babanın aile yaşam kalite göstergelerini değerlendirmek amacıyla; yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu, meslek, bir işte çalışıyorsa haftalık çalışma saatleri toplamı, anne-babanın birliktelik durumuna ilişkin sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, aileye ait özelliklerin belirlenmesine yönelik; aile tipi, ailenin sosyal güvencesi, ailenin yaşadığı yer ve ailenin çocuk veya çocuklarından dolayı bakım ücreti/aylık alıp almadığına ilişkin sorular yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise çocuğun sahip olduğu özellikleri belirlemeye yönelik; cinsiyet, yaş, ailenin kaçınıcı çocuğu, kardeş sayısı, tanısı, tanı derecesi, ikinci bir özel eğitim tanısı olup olmadığı, devam ettiği okul düzeyi, özel eğitim aldığı süre, ailede başka özel eğitim tanısı olan çocuk olup olmadığına ilişkin sorular bulunmaktadır.

Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ)

Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği (BCAYKÖ) Kansas Üniversitesi Beach Yetersizlik Merkezi (Beach Center on Disability, 2006) tarafından geliştirilmiştir (Hoffman vd., 2006). Ölçeğin Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Meral ve Cavkaytar (2013) tarafından yapılmıştır. BCAYKÖ, ÖĞÇ'ye sahip ailelerin yaşam kalitesinin belirlenmesi için 25 soru, beş alt alan ve beşli derecelendirme tipi (Hiç uygun değil, uygun değil, ne uygun ne uygun değil, uygun, tamamen uygun) cevaplarından oluşan bir veri toplama aracıdır. BCAYKÖ, aile yaşam kalitesinin toplam puana (25 soru, Cronbach's alpha = .94; .92;.91) ve *Aile Etkileşimi* (6 soru, Cronbach's alpha = .92; .81; .89); *Ebeveynlik* (6 soru, Cronbach's alpha = .88; .80; .76); *Duygusal Yeterlik* (4 soru, Cronbach's alpha = .80; .71; .71); *Finansal/Fiziksel/Materyal Yeterliği* (5 soru, Cronbach's alpha = .88;.81;.77) ve *Yetersizliğe İlişkin Destek* (4 soru, Cronbach's alpha = .92; .82; .86) alt alanlarına ilişkin *memnuniyet* ve *önem* algısı temelinde bilgiler sunmaktadır (Ölçeğe ait verilen Cronbach's Alpha değerleri sırasıyla orijinal ölçek, uyarlanmış ölçek ve bu çalışmaya ait ölçüm değerleridir). BCAYKÖ'nün bütünü için alınabilecek en yüksek puan 125 (25x5) puan, en düşük puan ise 25 (25x1) puandır (Beach Center on Disability at the University of Kansas, 2006; Hoffman vd., 2006; Meral & Cavkaytar, 2013). Ülkemizde henüz geniş ölçekli bir normatif çalışma yapılmadığından ölçeğe ilişkin bir kesme değeri bulunmasa da olumsuz madde bulunmayan ölçekten alınan yüksek puanlar, yüksek düzeyde aile yaşam kalitesi algısını, düşük puanlar ise düşük düzeydeki algıyı gösterir.

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırma verileri, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde görevli rehber öğretmenlerin iş birliğiyle araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Veriler 2019 yılı Şubat-Nisan ayları arasında toplanmıştır. Araştırmacılar, veri toplama araçlarını hazırlayıp, katılımcıları belirledikten sonra formları rehber öğretmenlere vermiştir. Rehber öğretmenler, katılımcıları araştırma hakkında bilgilendirmiş, ölçekleri ailelere dağıtmış ve geri toplayıp araştırmacıya teslim etmiştir. Veri toplama sürecinde katılımcılardan *Gönüllü Katılım Formunu* okumaları istenmiş, araştırma ile ilgili bilgilendirmeler yapılmış, araştırmaya katılımın gönüllük esasına dayalı olduğu belirtilmiş, kimlik bilgilerinin önemli olmadığı vurgulanmış ve tüm katılımcı hakları anlatılarak kendilerinden izin alınmıştır. Veri toplama araçları, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki veli bekleme odalarında, çocukların eğitimlerinin olduğu gün ve saatlerde

uygulanmıştır. Veri toplama sürecinde anne ve babalara formlar zarf içinde verilmiş, kendilerinden formları doldurduktan sonra tekrar formları zarfın içine koymaları, zarfı kapatıp rehber öğretmene teslim etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Veriler toplandıktan sonra, sosyal bilimler alanında kullanılan bir istatistik programına veri girişi yapılmıştır. Daha sonra, veri giriş güvenirliliği için araştırmadan bağımsız bir uzmana araştırmaya dahil olan 195 verinin % 30'u random seçilerek verilmiştir (Büyüköztürk, 2007). Uzman, seçilen 60 ölçekteki veriler ile istatistik programına girilen verileri karşılaştırılmış ve veri giriş güvenirliliğinin % 100 olarak hesaplanmıştır. Veri giriş güvenirliliğinden sonra veriler aynı programda analiz edilmiştir. Araştırmada önem düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Katılımcıların aile yaşam kalitesi algıları ve alt alanlara yönelik algıları ortalama ve standart sapma hesaplarına dayanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için dağılımın normalliği testi yapılmış ve katılımcı sayısı 50'nin üzerinde olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları kullanılmıştır (Taşpınar, 2017). Buna ek olarak verilerin basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiş ve verilerin yine normal dağılım göstermediği belirlenmiştir (bkz. Tablo 3). Araştırma verileri normal dağılım göstermediği için normal dağılım sağlamak amacıyla verilerin analizi bootstrap (yeniden örnekleme) yöntemi ile 2000 yeniden örnekleme dağılımına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bootstrap yöntemini kullanılarak gerçekleştirilen analizler daha gerçekçi ortalama ve varyans parametreleri vermektedir (Efron & Tibshirani, 1993). Bu yöntem, verilerin temel dağılımından bağımsız olarak araştırmacıların tüm istatistikler için güven aralığı hesaplayabilmesine imkân tanımaktadır (Doğan, 2017, 2019). Bootstrap yöntemi ile tüm verilerin normal dağılımı sağlandığı için tüm verilerin analizinde parametrik testler uygulanmıştır.

Verilerin analiz sürecinde, katılımcı demografik bilgileri betimsel analiz ile analiz edilerek frekans ve ortalamaları belirlenmiştir. Daha sonra katılımcıların aile yaşam kalitesi toplam puanları ve yaşam kalitesine ait alt alanların ortalamaları analiz edilmiştir. Öncelikle alt alanlara ait maddelere verilen cevapların aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır. Daha sonra alt alana ait testten alınabilecek maksimum ve minimum puanların ortalamaları, ilişki kurulacak alt alana ait ortalama puan kabul edilmiştir. Alt alanlara ait aritmetik ortalama ile alt alandan alınacak puanların ortalamaları tek örneklem için t-testi yapılarak analiz edilmiştir. Anne ve babaların aile yaşam kalitesi algılarının belirli değişkenler açısından farklılaşma durumunun belirlenmesinde aynı değişkenin iki farklı grupta ölçüldüğü durumlarda bağımsız örneklemeler için t-testi, üç ve daha fazla grupta ölçüldüğü durumlarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. ANOVA ile gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaşmanın tespit edildiği durumlarda, belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak üzere Post Hoc. testi kapsamında tamamlayıcı çoklu karşılaştırma analizlerinden Bonferroni analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, Çokluk & Köklü, 2017; Taşpınar, 2017). Katılımcıların aile yaşam kalitesi ölçeğinin genel ve alt alanları puanları “çocuğun anne ya da babası olması, evde başka ÖGÇ'nin olma durumu, anne ve babanın çalışma durumu, anne ve babanın yaşı, anne ve babanın eğitim durumu, anne-babanın haftalık çalışma saati, çocuğun cinsiyeti ve okul kademesi, OÖÇ'nin kardeşler arasında kaçınıcı sırada olduğu, kardeş sayısı, aile birliktelik durumu, çocuğun yetersizlik türü ve derecesi, aile tipi” sosyo-demografik değişkenlerine göre farklılaşma durumları incelenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda, kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmekte olan tanıli öğrencilerin ailelerinin, genel olarak *aile yaşam kalitesi algı düzeyi ve aile etkileşimi, duygusal yeterlik, fiziksel/materyal yeterliği, ebeveynlik ve yetersizliğe ilişkin destek* alt alanları algı düzeylerinin belirlenmesine; ailelerin yaşam kalitesi algılarında sosyo-demografik değişkenler açısından bir farklılaşma olup olmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanlarına Ait Algılarının Düzeylerine İlişkin Bulgular

Kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmekte olan öğrencilerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi toplam puanı ve alt alan algı düzeylerine ilişkin ortalama puanları ile standart sapma değerleri ve normal dağılım testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların aile yaşam kalitesi ortalama puanları 99.656 standart sapmaları 14.050 şeklindedir. Katılımcıların aile yaşam kalitesi alt alanlarından

aile etkileşimi ortalama puanı 24.682 (maksimum alabileceği 30 puan üzerinden), standart sapması 4.517; ebeveynlik alt alanı ortalama puanı 25.348 (maksimum alabileceği 30 puan üzerinden), standart sapması 3.201; duygusal yeterlik alt alanı ortalama puanı 14.882 (maksimum alabileceği 20 puan üzerinden), standart sapması 3.025; fiziksel/materyal/finansal yeterlik alt alanı ortalama puanı 19.312 (maksimum alabileceği 20 puan üzerinden), standart sapması 3.936; yetersizliğe ilişkin destek alt alanı ortalama puanı 15.430 (maksimum alabileceği 20 puan üzerinden), standart sapması 3.428 olarak hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların aile yaşam algıları ortalamanın üstündedir (beşli derecelendirme karşılığı $99.656/25=3.98$ 'dir). Ailelerin, aile yaşam kalitesi en yüksek alt alan algısı ebeveynlik, en düşük alt alan algısı ise duygusal yeterlik alt alanıdır.

Tablo 3.

Ailelerinin Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Algılarına İlişkin Betimsel Analiz ve Normal Dağılım Testi Sonuçları

Faktörler	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SS	K-S	Basıklık	Çarpıklık
Aile yaşam kalitesi							
algısı genel toplam	25	125	99.656	14.050	0.016	1.637	-0.768
Aile etkileşimi alt alanı	6	30	24.682	4.517	0.000	1.883	-1.258
Ebeveynlik alt alanı	6	30	25.348	3.201	0.000	1.486	-0.785
Duygusal yeterlik							
Alt alanı	4	20	14.882	3.025	0.000	0.628	-0.724
Fiziksel/materyal/finansal							
yeterlik alt alanı	5	25	19.312	3.936	0.000	0.355	-0.795
Yetersizliğe ilişkin							
Destek alt alanı	4	20	15.430	3.428	0.000	2.893	-1.229

Not: K-S=Kolmogorov-Smirnov

Katılımcıların Aile Yaşam Kalitesi Algılarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Farklılaşma Durumuna İlişkin Bulgular

Katılımcıların aile yaşam kalitesi algılarının genel toplam puanları ve alt alan puanlarının katılımcının çocuğun anne ya da babası olma durumu, evde başka ÖGÇ'nin olma durumu, anne ve babanın çalışma durumu, anne ve babanın yaşı, anne ve babanın eğitim durumu, anne-babanın haftalık çalışma saati, çocuğun kardeşler arasında kaçınıcı sırada olduğu, kardeş sayısı, aile birliktelik durumu, çocuğun yetersizlik türü, aile tipi sosyo-demografik değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bazı değişkenlere göre aile yaşam kalitesi algıları genel puanları ve alt alanları puanlarında anlamlı düzeyde farklılaşma olup, bazı değişkenlere göre ise bir farklılaşma olmamaktadır. Katılımcıların aile yaşam kalitesi algıları anne-baba olma durumlarına göre incelendiğinde, katılımcıların % 70'ni annelerin oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan 195 katılımcının 135'ini anneler oluşturmaktadır. Annelerin ve babaların yaşam kaliteleri puanlarının yakınlık derecesine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur ($t_{(193)} = -0.007, p > .05$).

Tablo 4 incelendiğinde, ailelerin % 91'inde tanıli başka çocuğun olmadığı görülmektedir. Aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ve alt alanları puanlarının ailede başka tanıli çocuğun olması durumuna göre farklılaşma durumu belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucuna göre sadece *aile etkileşimi* alt alanı puanında anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmuştur ($t_{(193)} = -2.228, p < 0.05$). Aile yaşam kalitesi toplam puanı ($t_{(193)} = -1.338, p > 0.05$) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4.

Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Ailede Başka ÖGÇ'nin Olması Dağılımına Göre Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Faktörler	Tanılı başka çocuk	n	$\bar{X}$	SS	sd	t	p	Alt sınır	Üst sınır
Aile etkileşimi	Evet	18	22.444	6.581	193	-2.228	0.027*	-4.647	-0.283
	Hayır	177	24.909	4.212					
Ebeveynlik	Evet	18	25.222	2.798	193	-0.176	0.861*	-1.705	1.426
	Hayır	177	25.361	3.246					
Duygusal yeterlik	Evet	18	14.222	3.687	193	-0.971	0.333*	-2.203	0.749
	Hayır	177	14.949	2.954					
Finansal, fiziksel ve materyal	Evet	18	18.500	4.540	193	-0.919	0.359*	-2.816	1.026
	Hayır	177	19.395	3.874					
Yetersizliğe ilişkin destek	Evet	18	15.055	2.732	193	-0.486	0.627*	-2.089	1.262
	Hayır	177	15.468	3.495					
Toplam puan	Evet	18	95.444	17.547	193	-1.338	0.183*	-11.482	2.201
	Hayır	177	100.084	13.632					

* $p < 0.05$

Ailelerin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları puanlarının annenin ve babanın çalışma durumuna göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t-Testi analiz sonuçlarına göre annenin çalışma durumunun aile yaşam kalitesine etki ettiği ancak babanın çalışma durumunun etki etmediği bulunmuştur. Tablo 5'te annenin çalışma durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 5.

Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Annenin Çalışma Durumu Dağılımına Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Analiz Sonuçları

Faktörler	Çalışma durumu	n	X	SS	t	p	Alt sınır	Üst sınır
Aile etkileşimi	Çalışıyor	38	25.868	3.800	1.815	0.071*	-0.127	3.074
	Çalışmıyor	157	24.394	4.639				
Ebeveynlik	Çalışıyor	38	26.315	3.076	2.093	0.038*	0.069	2.332
	Çalışmıyor	157	25.114	3.196				
Duygusal yeterlik	Çalışıyor	38	15.657	3.322	1.771	0.078*	-0.109	2.036
	Çalışmıyor	157	14.694	2.930				
Finansal, fiziksel ve materyal yetersizlik	Çalışıyor	38	20.973	3.679	2.956	0.004*	0.686	3.439
	Çalışmıyor	157	18.910	3.901				
Yetersizliğe ilişkin destek	Çalışıyor	38	16.447	3.922	2.054	0.041*	0.050	2.475
	Çalışmıyor	157	15.184	3.263				
Toplam puan	Çalışıyor	38	105.26	14.661	2.789	0.006*	2.039	11.888
	Çalışmıyor	157	98.299	13.601				

* $p < 0.05$

Tablo 5 incelendiğinde aile yaşam kalitesi algılarının genel toplam puanının ($t_{(193)} = 2.789, p < 0.05$), yetersizliğe ilişkin destek sistemi alt alanı puanı ($t_{(193)} = 2.054, p < 0.05$), çocuğuna yeterli düzeyde finansal/fiziksel ve materyal sağlama alt alanı puanı ($t_{(193)} = 2.956, p < 0.05$) ve ebeveynlik alt alanı puanı ($t_{(193)} = 2.093, p < 0.05$) göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Aile etkileşimi ve duygusal yeterlik alt alanları puanları annenin çalışma durumuna göre farklılaşmamaktadır.

Ayrıca babaların çalışma durumu incelendiğinde büyük çoğunluğunun (% 85) bir işte çalıştığı belirlenmiştir. Babaların çalışma durumlarının ailelerin aile yaşam kalitesini etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi analiz sonucuna göre aile yaşam kalitesi algılarının baba çalışma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir ($t_{(193)} = -.096, p > .05$).

Ailelerin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları puanlarının annenin ve babanın yaş dağılımına göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan ANOVA sonuçlarına göre babanın yaş dağılımı aile yaşam kalitesine etki ettiği ancak annenin yaş dağılımının etki etmediği bulunmuştur. Tablo 6'da babanın yaş dağılımına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 6.
Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Babanın Yaş Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	p	Farklılık Bonferroni
Aile etkileşimi	Gruplar arası	73.497	3	24.499	1.135	0.337	
	Grup içi	3238.841	150	21.592			
	Toplam	3312.338	153				
Ebeveynlik	Gruplar arası	43.488	3	14.496	1.373	0.253	
	Grup içi	1583.551	150	10.557			
	Toplam	1627.039	153				
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	33.852	3	11.284	1.207	0.309	
	Grup içi	1402.284	150	9.349			
	Toplam	1436.136	153				
Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	45.442	3	15.147	1.003	0.393	
	Grup içi	2264.954	150	15.100			
	Toplam	2310.396	153				
Yetersizliğe ilişkin destek	Gruplar arası	121.153	3	40.384	4.143	0.007*	2-4
	Grup içi	1462.074	150	9.747			3-4
	Toplam	1583.227	153				
Toplam Puan	Gruplar arası	1322.905	3	440.968	2.168	0.094	

Grup içi	30515.361	150	203.436
Toplam	31838.266	153	

Not: 10 = 35 yaş altı, 2 = 36-40 yaş, 3 = 41-45 yaş, 4 = 46 yaş ve üzeri

* $p < 0.05$

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%53) 36-45 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan babaların yaşlarının ailelerin, aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ve alt alanları puanlarında nasıl bir farklılaşma olduğunu belirlemek amacıyla yapılan ANOVA sonucuna göre babanın yaşına göre sadece yetersizliğe ilişkin destek alt alanı puanında anlamlı düzeyde farklılaşma belirlenmiştir ($F_{(3-153)} = 4.143, p < 0.05$). Bu farklılık Post Hoc. testi çeşitlerinden Bonferroni analiz sonuçlarına göre 36-40 yaş arasındaki babalar ile ($\bar{X} = 14.818, SS = 3.512$) ve 46 yaş üzerindeki baba ($\bar{X} = 16.883, SS = 2.528$) grupları arasında; 41-45 yaş aralığındaki baba ($\bar{X} = 15.042, SS = 3.316$) ve 46 yaş üzerindeki baba ($\bar{X} = 16.883, SS = 2.528$) grupları arasında olup daha genç baba gruplarının puan ortalamaları daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırmaya katılan annelerin yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun 30-40 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. ANOVA sonucuna göre, annelerin aile yaşam kalitesi genel toplam puan ve alt alanları puanlarının annelerin yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir ($F_{(3-194)} = 1.035, p > 0.05$).

Ailelerin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları puanlarının anne ve babanın eğitim durumuna göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan ANOVA sonuçlarına göre anne ve babanın eğitim durumunun aile yaşam kalitesine etki ettiği bulunmuştur. Tablo 7 ve 8'de anne ve babanın eğitim durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 7.

Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Annenin Eğitim Durumu Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	p	Farklılık Bonferroni
Aile etkileşimi	Gruplar arası	101.657	3	33.886	1.656	0.178	
	Grup içi	3806.285	186	20.464			
	Toplam	3907.942	189				
Ebeveynlik	Gruplar arası	90.535	3	30.178	3.022	0.031*	
	Grup içi	1857.233	186	9.985			2-4
	Toplam	1947.768	189				
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	41.178	3	13.726	1.529	0.208	
	Grup içi	1669.396	186	8.975			
	Toplam	1710.574	189				
Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	244.365	3	81.455	5.602	0.001*	1-4 2-4

	Grup içi	2704.288	186	14.539			3-4
	Toplam	2948.653	189				
	Gruplar arası	131.919	3	43.973	3.901	0.010*	
Yetersizliğe ilişkin destek	Grup içi	2096.823	186	11.273			2-4
	Toplam	2228.742	189				
Toplam Puan	Gruplar arası	2281.204	3	760.401	4.024	0.008*	
	Grup içi	35150.106	186	188.979			1-4 2-4
	Toplam	37431.311	189				

Not: 1 = İlkokul, 2 = Ortaokul, 3 = Lise, 4 = Üniversite

* $p < 0.05$

Tablo 7’de görüldüğü gibi “aile yaşam kalitesi aile etkileşimi ($F_{(3-189)}=1.656, p > 0.05$) ve duygusal yeterlik ($F_{(3-189)} = 1.529, p > 0.05$) alt alan puanları annenin eğitim durumları dağılımına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmamaktadır. Ancak diğer alt alanlar ve toplam puanda anlamlı farklılık görülmektedir. Ebeveynlik alt alan puanları açısından eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F_{(3-189)} = 3.022, p < 0.05$). Ebeveynlik alt alanındaki bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Bonferroni testi bu farklılığın ortaokul mezunu ($\bar{X} = 24.461, SS = 3.633$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 26.758, SS = 3.031$) anne grupları arasında olduğunu göstermiştir. Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği alt alanı açısından annenin eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3-189)} = 5.602, p < 0.05$). Bu anlamlı farklılık; ilkökul ($\bar{X} = 18.406, SS = 3.379$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 21.793, SS = 3.244$); ortaokul ($\bar{X} = 18.641, SS = 3.950$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 21.793, SS = 3.244$); lise ($\bar{X} = 19.349, SS = 4.314$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 21.793, SS = 3.244$) anne grupları arasında gözlenmektedir. Yetersizliğe ilişkin destek alt alanı puanları açısından eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3-189)} = 3.901, p < 0.05$). Bu alt alandan alınan puanlar açısından ortaokul mezunu annelerin ($\bar{X} = 15.282, SS = 3.448$) ortalaması, üniversite mezunu ($\bar{X} = 17.069, SS = 3.663$) annelerin ortalamasından daha düşük olup, fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ile annenin eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmaktadır ($F_{(3-189)} = 4.024, p < 0.05$). Bu işlemin ardından ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak amacıyla tamamlayıcı çoklu karşılaştırma tekniklerinden Bonferroni tekniği kullanılmıştır. Buna göre bu anlamlı fark ilkökul ($\bar{X} = 18.406, SS = 3.379$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 21.793, SS = 3.244$) anne grupları; ortaokul ($\bar{X} = 18.641, SS = 3.950$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 21.793, SS = 3.244$) anne grupları arasında gözlenmektedir.

Tablo 8.
Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Babanın Eğitim Durumu Dağılımlarına Göre (ANOVA Sonuçları)

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	p	Farklılık Bon ferroni
Aile etkileşimi	Gruplar arası	290.924	3	96.975	4.908	0.003*	2-3 2-4
	Grup içi	3556.636	180	19.759			
	Toplam	347.560	183				
Ebeveynlik	Gruplar arası	47.369	3	15.790	1.542	0.205	
	Grup içi	3556.636	180	10.240			
	Toplam	3847.560	183				
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	94.207	3	31.402	3.576	0.015*	2-4
	Grup içi	1580.744	180	8.782			
	Toplam	1674.951	183				
Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	364.778	3	121.593	8.811	0.000*	1-4 2-4
	Grup içi	2483.999	180	13.800			
	Toplam	2848.777	183				3-4
Yetersizliğe ilişkin destek	Gruplar arası	112.799	3	37.600	3.290	0.022*	1-4 2-4
	Grup içi	2056.935	180	11.427			
	Toplam	2169.734	183				
Toplam puan	Gruplar arası	3259.615	3	1086.538	5.855	0.001*	1-4 2-4
	Grup içi	33402.815	180	185.571			
	Toplam	36662.429	183				

Not: 1= İlkokul, 2= Ortaokul, 3 = Lise, 4 = Üniversite

* $p < 0.05$

Tablo 8 incelendiğinde, aile etkileşimi alt alanı açısından babanın eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F_{(3,183)} = 4.908, p < 0.05$). Bu farklılık ortaokul mezunu ($\bar{X} = 22.300, SS = 5.648$) ve lise mezunu ($\bar{X} = 25.219, SS = 4.568$) baba grupları; ortaokul mezunu ($\bar{X} = 22.300, SS = 5.648$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 25.848, SS = 3.456$) baba grupları arasında oluşmaktadır. Duygusal yeterlilik

alt alanı açısından eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3,183)} = 3.576, p < 0.05$). Post Hoc. testi Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık ortaokul mezunu ($\bar{X} = 13.475, SS = 3.226$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 15.575, SS = 3.132$) baba grupları arasında görülmektedir. Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği alt alanı açısından eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3,183)} = 8.811, p < 0.05$). Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık ilkökul mezunu ($\bar{X} = 17.657, SS = 3.543$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 22.000, SS = 3.391$) baba grupları; ortaokul mezunu ($\bar{X} = 18.575, SS = 3.608$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 22.000, SS = 3.391$) baba grupları; lise mezunu ($\bar{X} = 19.411, SS = 3.985$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 22.000, SS = 3.391$) baba grupları arasında görülmektedir. Yetersizliğe ilişkin destek alt alanı açısından ise eğitim durumları değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3,183)} = 3.290, p < 0.05$). Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık ilkökul mezunu ($\bar{X} = 14.789, SS = 3.898$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 17.000, SS = 3.391$) baba grupları; ortaokul mezunu ($\bar{X} = 14.800, SS = 2.388$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 22.000, SS = 3.391$) baba grupları arasında görülmektedir.

Aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ile babanın eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmaktadır ($F_{(3,183)} = 5.855, p < 0.05$). Bu farklılık ilkökul mezunu babaların ortalamaları ($\bar{X} = 97.236, SS = 9.364$) ile üniversite mezunu babaların ($\bar{X} = 106.454, SS = 12.852$) ortalamaları arasında; ortaokul mezunu ($\bar{X} = 93.600, SS = 14.114$) ve üniversite mezunu babaların ($\bar{X} = 106.454, SS = 12.852$) ortalamaları arasında olup, Bonferroni analizi açısından anlamlıdır. Tablo 8’de görüldüğü gibi ebeveynlik ($F_{(3,183)} = 1.542, p > 0.05$) alt alanından alınan puanlar açısından eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmamaktadır. Ancak diğer alt alanlar ve toplam puanda anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Ailelerin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları puanlarının anne ve babanın haftalık çalışma saatine göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan ANOVA sonuçlarına göre annenin haftalık çalışma saati dağılımının aile yaşam kalitesine etki ettiği ancak babanın haftalık çalışma saati etmediği bulunmuştur. Tablo 9’da annenin haftalık çalışma saati dağılımına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 9.

Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının Annenin Haftalık Çalışma Saati Durumu Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	P	Farklılık Bonferroni
Aile etkileşimi	Gruplar arası	99.404	2	49.702	2.473	0.087	
	Grup içi	3858.883	192	20.098			
	Toplam	3958.287	194				
Ebeveynlik	Gruplar arası	100.584	2	50.292	5.115	0.007*	1-2
	Grup içi	1887.703	192	9.832			2-3
	Toplam	1988.287	194				
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	63.262	2	31.631	3.545	0.031*	1-2
	Grup içi	1713.025	192	8.922			
	Toplam	1776.287	194				

Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	325.938	2	162.969	11.675	0.000*	1-2
	Grup içi	2679.980	192	13.958			2-3
	Toplam	3005.918	194				
Yetersizliğe ilişkin destek	Gruplar arası	98.337	2	49.169	4.328	0.015*	1-2
	Grup içi	2181.478	192	11.362			
	Toplam	2279.815	194				
Toplam puan	Gruplar arası	3104.782	2	1552.391	8.470	0.000*	1-2
	Grup içi	35191.198	192	183.287			2-3
	Toplam	38295.979	194				

Not: 1 = 10 saat ve altı, 2 = 11-40 saat, 3= 41 saat ve üzeri

* $p < 0.05$

Tablo 9'a göre, annelerin %83'ü haftada 0-10 saat arasında çalışmaktadır. Araştırmaya katılan annelerin haftalık çalışma saatlerinin ailelerin, aile yaşam kalitesini etkileme durumunu belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda aile yaşam kalitesi algılarının genel toplam puanının annenin haftalık çalışma saatine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur ($F_{(2,194)} = 8.470, p < 0.05$). Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık haftalık 10 saat ve altında çalışan anne ($\bar{X} = 98.407, SS = 13,726$) ve 11-40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 113.923, SS = 8.334$) grupları; haftalık 11-40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 113.923, SS = 8.334$) ve 41 saat ve üzeri çalışan anne ($\bar{X} = 99.789, SS = 14,819$) grupları arasındadır.

Tablo 9'da görüldüğü gibi aile etkileşimi ($F_{(2,194)} = 2.473, p > 0.05$) alt alanından alınan puanı ile annenin haftalık çalışma saati arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmamaktadır. Ancak diğer alt alan puanlarında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ebeveynlik alt alanı açısından annenin haftalık çalışma saati değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F_{(2,194)} = 5.115, p < 0.05$). Ebeveynlik alt alanından alınan puanlar açısından haftalık 10 saat ve altında çalışan ($\bar{X} = 25.160, SS = 3.173$) anne grubu ile 11-40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 27.928, SS = 1.859$) grupları arasında; 11- 40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 27.928, SS = 1.859$) grupları ile 41 saat ve üzerinde çalışan anne ($\bar{X} = 25.052, SS = 3.503$) grupları arasında gözlenmektedir. Ortalama haftalık çalışma saati daha yüksek olan anneler kendilerini aile yaşam kalitesi ebeveynlik alt alanı konusunda daha yetersiz görmektedir. Duygusal yeterlilik alt alanı açısından annenin haftalık çalışma saati arasındaki değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F_{(2,194)} = 3.545, p < 0.05$). Post hoc. testi Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık haftalık 10 saat ve altında çalışan anneler ($\bar{X} = 14.716, SS = 2.970$) ile 11-40 saat çalışan anneler ($\bar{X} = 16.928, SS = 2.673$) arasında görülmektedir. Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği alt alanı açısından annenin haftalık çalışma saati değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(2,194)} = 11.675, p < 0.05$). Post Hoc. testi Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu farklılık haftalık 10 saat ve altında çalışan anne grupları ($\bar{X} = 18.901, SS = 3.906$) ile 11-40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 23.928, SS = 1.384$) grupları arasında; 11- 40 saat çalışan anne ($\bar{X} = 23.928, SS = 1.384$) grupları ile 41 saat ve üzerinde çalışan anne ($\bar{X} = 19.421, SS = 3.321$) grupları arasında gözlenmektedir. Yetersizliğe ilişkin destek alt yaşam kalitesi alanı açısından annenin haftalık çalışma saati değişkeni arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(2,194)} = 4.328, p < 0.05$). Post Hoc. testi Bonferroni analiz sonuçlarına göre bu alt alandan alınan puanlar açısından haftalık 10 saat ve altında çalışan annelerin ($\bar{X} =$

15.185, SS = 3.302) ortalaması 11- 40 saat çalışan annelerin ($\bar{X} = 17.928$, SS = 4.393) ortalama puanından düşük olup aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Araştırmaya göre aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ve alt alanları puanları ile babanın haftalık çalışma saati arasında anlamlı bir fark görülmemiştir ($F_{(2,194)} = .795$, $p > .05$). Babaların %56'sı haftalık 41-50 saat arasında çalışmaktadır ve haftalık en az çalışan babalar aile yaşam kalitesi ve alt alanları algıları haftalık 30 saat ve üzeri çalışan babalara göre daha yüksektir 30 saat ve altı ($\bar{X} = 105.636$); 31- 40 saat arası ($\bar{X} = 100.612$); 41-50 saat arası ($\bar{X} = 98.990$); 51 saat ve üzeri ($\bar{X} = 100.312$).

Ailelerin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları puanlarının ÖGÇ'lerin toplam kardeş sayıları ve kardeşler arasındaki sıra dağılımına göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan ANOVA sonuçlarına göre ÖGÇ'lerin kardeş sayılarının ve kardeşler arasındaki sıra dağılımının aile yaşam kalitesine etkisi olduğu bulunmuştur. Katılımcıların çoğu birden fazla çocuğa sahiptir. ÖGÇ'lerin % 49'u birinci sırada yer almakta olup % 15'i tek çocuktur. Araştırmaya katılan ailelerin % 46'sı üç çocuğa; % 23'ü iki çocuğa sahiptir. Tablo 10 ve 11'de ÖGÇ'lerin kardeşler arasındaki sıra dağılımına ve kardeş sayılarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 10.

Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının ÖGÇ'nin Kardeşler Arasındaki Sıra Dağılımlarına Göre ANOV) Sonuçları

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	p
Aile etkileşimi	Gruplar arası	50.614	2	25.307	1.243	0.291
	Grup içi	3907.673	192	20.352		
	Toplam	3958.287	194			
Ebeveynlik	Gruplar arası	38.293	2	19.203	1.885	0.155
	Grup içi	1949.994	192	10.156		
	Toplam	1988.287	194			
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	34.406	2	17.203	1.896	0.153
	Grup içi	1741.881	192	9.072		
	Toplam	1776.287	194			
Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	79.359	2	39.680	2.603	0.077
	Grup içi	2926.559	192	15.242		
	Toplam	3005.918	194			
Yetersizliğe ilişkin destek	Gruplar arası	67.705	2	33.853	2.938	0.055
	Grup içi	2212.815	192	11.521		
	Toplam	2279.815	194			
Toplam puan	Gruplar arası	1202.650	2	601.325	3.113	0.047*
	Grup içi	37093.330	192	193.194		

Toplam	38295.979	194
--------	-----------	-----

* $p < 0.05$

Tablo 10'a göre aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ve alt alanları puanlarının araştırmada bahsi geçen ÖGÇ'lerin kardeşler arasında buldukları sıra açısından farklılaşma durumu incelendiğinde, aile yaşam kalitesi algıları genel toplam puan dağılımları anlamlı düzeyde farklılaşmakta iken ($F_{(2,192)} = 3.113$, $p < 0.05$) alt alanları puanları çocuğun bulunduğu kardeşler arasındaki sırasına göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır.

Tablo 11.*Aile Yaşam Kalitesi ve Alt Alanları Puanlarının ÖGÇ'nin Kardeş Sayısı Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları*

Faktör	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	p
Aile etkileşimi	Gruplar arası	92.059	3	30.685	1.516	0.212
	Grup içi	3866.229	191	20.242		
	Toplam	3958.287	194			
Ebeveynlik	Gruplar arası	13.233	3	4.411	0.427	0.734
	Grup içi	1975.054	191	10.341		
	Toplam	1988.287	194			
Duygusal yeterlik	Gruplar arası	43.806	3	14.602	1.610	0.188
	Grup içi	1732.482	191	9.071		
	Toplam	1776.287	194			
Fiziksel/finansal/materyal yeterliliği	Gruplar arası	88.833	3	29.611	1.939	0.125
	Grup içi	2917.085	191	15.273		
	Toplam	3005.918	194			
Yetersizliğe ilişkin destek	Gruplar arası	113.289	3	37.763	3.329	0.021*
	Grup içi	2166.526	191	11.343		
	Toplam	2279.815	194			
Toplam puan	Gruplar arası	1368.403	3	456.134	2.359	0.073
	Grup içi	36927.576	191	193.338		
	Toplam	38295.979	194			

* $p < 0.05$

Tablo 11'e göre aile yaşam kalitesi genel toplam puanı ve alt alanları ÖGÇ'lerin toplam kardeş sayısı dağılımına göre farklılaşma durumu incelendiğinde, aile yaşam kalitesi algıları yetersizliğe ilişkin destek puan dağılımları anlamlı düzeyde farklılaşmakta iken ($F_{(3,191)} = 3.329, p < 0.05$) diğer alt alanlar ve toplam puanları çocuğun kardeş sayısına göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır.

Araştırmaya katılan anne babaların birliktelik durumlarını incelendiğinde, ailelerin % 92.3'ünün evli olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan anne babalarının birliktelik durumları t testine göre aile yaşam kalitesi algıları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(193)} = .800, p > .05$). Araştırmaya katılan katılımcıların aile tipi incelendiğinde, katılımcıların %80'nin çekirdek aile tipine sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan ailelerin aile tipleri yaşam kalitesini etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla yapılan ANOVA sonucuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(2,194)} = .076, p > .05$). Araştırmaya katılan anne ve babaların sahip oldukları çocukların yetersizlik türleri ve tanı derecesi incelendiğinde, çocukların büyük çoğunluğunun özel öğrenme güçlüğü ve dil konuşma bozukluğu tanısına sahip olduğu ve hafif düzeyde yetersizlikleri olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin tanılarının ve tanı derecelerinin ailelerin yaşam kalitesini etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla yapılan ANOVA sonucuna göre aile yaşam kalitesi algılarının çocuğun yetersizlik türüne ($F_{(2,194)} = .757, p > .05$) ve tanı derecesine ($F_{(2,194)} = 1.226, p > .05$) göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur. Benzer şekilde, katılımcıların aile yaşam kalitesi çocukların cinsiyetine ($t_{(194)} = -.300, p > .05$) ve okul kademelerine (farklı yaş gruplarına) ($F_{(2,194)} = 1.367, p > .05$) göre de anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.

Tartışma ve Yorum

Kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim gören ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarının aile yaşam kalitesi ölçeğinin genel ve alt alanlarının (aile etkileşimi, ebeveynlik, duygusal yeterlik, finansal/fiziksel/materyal yeterlik, yetersizliğe ilişkin destek) puanları ve bu puanların ailelerin "çocuğa olan yakınlık derecesi, evde başka tanıli çocuğun olma durumu, anne ve babanın çalışma durumu, anne ve babanın yaşı, anne ve babanın eğitim durumu, anne-babanın haftalık çalışma saati, çocuğun kardeşler arasında kaçınıcı sırada olduğu, kardeş sayısı, aile birliktelik durumu, çocuğun yetersizlik türü, aile tipi" sosyo-demografik değişkenlerine göre farklılaşma durumu incelenmiştir. Alanyazın incelendiğinde kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim alan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesini inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir (ör., Meral ve Cavkaytar, 2014; Şirin-Deveci'nin, 2014). Kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında bu çocuklara ÖEH'lerin sunulmasında birçok eksiklikler yaşanmakta ve aileler ile hizmet sağlayıcılar arasında kopukluklar olmaktadır (Melekoğlu, Kırıcı, Kartal ve Tekin, 2018). Örneğin, çocuklarına resmi tanı konulduktan sonra aileler tanı sonrasında ne yapacakları, özel eğitimle ilgili hizmetlere nasıl ulaşacaklarını bilememektedir (Melekoğlu vd., 2018). Dolayısıyla, uygun ÖEH sağlanması ve okul-aile iş birliğinin sağlanması için ailelerin aile yaşam kalitelerinin belirlenmesi ve çocuklarının eğitimine tam katılımlarının sağlanması oldukça önemlidir. Araştırmanın bu kısmında, aile yaşam kalitesi ölçeğinin toplam ve alt alanları puanları sosyo-demografik değişkenler açısından farklılaşma durumlarına ait araştırma bulguları ulusal ve uluslararası alanyazın bağlamında tartışılmıştır.

Aile Yaşam Kalitesinin Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Değişmesine İlişkin Bulgular

Bu araştırmada anne ve babaların aile yaşam kalitesi algıları genel toplam puan ortalaması 99.65 olarak bulunmuştur (bkz. Tablo 4). Araştırma bulguları, alanyazında "BCAYKÖ" kullanılarak elde edilen diğer araştırmalar ile karşılaştırıldığında ÖGÇ'lerin ailelerinin aile yaşam kalitesi algıları birbirlerine oldukça yakındır. Alanyazın incelendiğinde, Meral'in (2011) gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin aile yaşam kalitesi algılarını ortalama 91.26; Şirin-Deveci'nin (2014) ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarını ortalama 92.82 ve Meral ve Cavkaytar'ın (2014) OSB olan çocukların ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarını ortalama 90.69 olarak tespit ettiği görülmüştür. Buna ek olarak, Ho ve diğerleri (2013) 26 ülkeden ÖGÇ'lerin aileleri ile yürüttükleri çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Alanyazına göre ÖGÇ'lerin aile yaşam kalitesi algıları ortalamasının üzerindedir. Ancak OSB olan çocukların ailelerinin puanlarının diğerlerine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya göre ÖGÇ'lerin aile yaşam kalitesi algıları toplam puanları ortalamasının üzerinde olup, sosyo-demografik değişkenlere

göre oldukça farklılaşmaktadır. Bunun nedeni bu araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının tanı derecesine bağlı olarak kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim alıyor olması, ailelerin eğitim durumu, haftalık çalışma saati, ailelerin il merkezinde yaşıyor olması ve araştırmanın yapıldığı coğrafi bölgenin genel özellikleri gibi sosyo-demografik özelliklerinin diğer çalışmalardaki katılımcılara göre daha iyi durumda olmasından kaynaklanıyor olabilir. Buna ek olarak, bu araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının çoğu özel öğrenme güçlüğü ya da dil konuşma bozukluğu tanısına sahip olup, çoğu hafif derecede yetersizlik göstermektedirler ve hepsi kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almaktadırlar. Bu nedenle, bu araştırmaya katılan ailelerin, aile yaşam kalitesi algıları, özel eğitim sınıflarında ya da okullarında eğitim alan ÖGÇ'lerin ailelerine göre daha yüksek olabilir.

Katılımcıların, çocuğun anne ya da babası olma durumu incelendiğinde, aile yaşam kalitesi algıları toplam puanları ve tüm alt alan algı puanlarında anlamlı bir fark yoktur. Araştırmanın bulguları, Şirin-Deveci (2014) ve Toprak (2018) tarafından yapılan araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bazı araştırmalara göre ÖGÇ'ye sahip ailelerde annelerin, aile yaşam kalitesi algıları, babaların algılarına göre daha düşüktür (ör., Canarlan, 2014; Erdoğanoğlu, 2006). Araştırmaya katılan anne ve babaların eğitim durumu ile aile yaşam kalitesi algıları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu farklılık özellikle ortaokul mezunu anneler ile üniversite mezunu anneler arasında gözlenmektedir. Babalar da anneler ile benzer özellikler göstermektedir ancak babalar sadece ebeveynlik alt alanında aile yaşam kalitesini daha iyi görmektedir. Genel toplam puana bakıldığında anneler kendilerini babalara göre daha iyi hissetmektedir. Anne ve babaların eğitim düzeyi birbirine yakın olmasına karşın babaların eğitim düzeyi küçük bir farkla da olsa annelerden yüksektir. Genel olarak eğitim düzeyi düşük olan ailelerin, aile yaşam kalitesi algıları daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle, eğitim seviyesinde artışa bağlı olarak aile yaşam kalitesi algısında bir artış olduğu gözlenmiştir. Özyurt (2011) tarafından yapılan araştırmada eğitim durumu değişkeninin aile yaşam kalitesi üzerinde önemli bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim durumu değişkeni aile yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir durumdur. Bu araştırmaya göre katılımcıların çoğu lise mezunudur ve annelerin büyük çoğunluğu ev hanımı ve babaların çoğu ise işçidir. Özellikle lisenin ülkemizde zorunlu olması durumuna bağlı olarak ÖGÇ'lerin ailelerinin eğitim düzeyi bu araştırmada geçmiş araştırmalara kıyasla yüksek olmuş olabilir. Sonuç olarak, ailelerin eğitim seviyesinin artması demek daha iyi bir işte çalışması, iyi bir işte çalışmak ise daha iyi bir gelir seviyesine sahip olmak demektir. Ailelerin eğitim seviyesindeki artış ailelerin gereksinim duydukları hizmete ve bilgiye daha kolay ulaşabilmesi demektir. Tüm bu değişkenler ise ailelerin aile yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Özyurt, 2011).

Araştırmaya göre annelerin genel olarak haftalık çalışma saatine göre aile yaşam kalitesi algıları farklılaşmakta olup özellikle haftalık 11-40 saat çalışan annelerin yaşam kalitesi algıları oldukça yüksektir. Bunun nedeni annenin daha fazla çalışarak aileyi maddi olarak daha fazla destekleyebilmesine bağlı olabilir. Bu araştırmanın bulgularına göre babaların çalışma durumu aile yaşam kalitesi algılarını anlamlı düzeyde etkilememektedir. Benzer şekilde Meral ve Cavkaytar'a (2014), Söğüt ve Çıkkılı'ya (2018) göre annelerin çalışma durumunun ailelerin, aile yaşam kalitesi algısını yordama gücü zayıftır. Toprak (2018) ise zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesi algılarını, ebeveynin çalışıp çalışmama durumu anlamlı düzeyde etkilediğini belirtmektedir. Buna göre daha az ya da fazla süre çalışan ailelerin aile yaşam kalitesi algıları daha düşük olmaktadır. Summers ve diğerleri (2007) ailelerin aldıkları sosyal desteğin aile yaşam kalitesinin önemli bir planlayıcısı olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda annelerin çalışarak aileyi desteklemesi oldukça önemlidir ancak annelerin çalışma saati düştüğünde yaşam kalitesi de düşmektedir çünkü daha az çalışmak demek daha düşük gelir demektir. Bu bulguyla ilişkili olarak, araştırmaya göre eğitim durumu daha yüksek olan ailelerin aile yaşam kalitesi algısı daha yüksek olmaktadır. İyi bir eğitim durumu çoğunlukla iyi bir iş ve ekonomik gelir anlamına gelmektedir. Katılımcı babalar bir işte çalışmaktadır ancak çalışan anne sayısı azdır ve haftalık daha az çalışan annelerin aile yaşam kalitesi algısı daha düşüktür. Bu durumda, annenin evde kalmak yerine aileyi ekonomik olarak desteklenmesi daha önemli bir değişken gibi görünmektedir. Ortalama haftalık 30-40 saat çalışan anneler diğerlerine göre kendilerini daha iyi hissetmektedir.

Alanyazınla benzer şekilde araştırmaya katılan anne ve babalarının birliktelik durumlarına göre ailelerin yaşam kalitesi algıları farklılaşmamaktadır (Şirin-Deveci, 2014; Söğüt & Çıkkılı, 2018). Tunç (2011)

yaptığı araştırmada zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip evli olan anneler ile eşi ölmüş ve eşinden boşanmış anneler arasında yaşam kalitesinde anlamlı farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki tek ebeveynli ailelerin, aile yaşam kalitesi algıları daha düşüktür (Tunç, 2011). Bu araştırmaya katılan ailelerin %92'si birlikte yaşamaktadır. Bu değişkenin aile yaşam kalitesi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bir değişken olup olmadığını belirlemek için eşit örneklem seçiminin olması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.

Bu araştırmaya katılan anne ve babaların sahip oldukları çocukların yetersizlik türleri ile ailelerin yaşam kaliteleri algıları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Alanyazın incelendiğinde, Toprak (2018) tarafından yapılan araştırmada üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin tüm alt alanlarıyla birlikte aile yaşam kaliteleri zihinsel yetersizliğe sahip çocukların ailelerinin aile yaşam kalitelerinden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Özyurt (2011) ise yaptığı araştırmada hafif zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişinin ve yaşam kalitelerinin tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ailelere göre anlamlı düzeyde düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Canarslan (2014) tarafından yapılan araştırmada işitme ve dil ve konuşma bozukluğu olan çocukların anne ve babalarının bedensel, zihinsel ve çoklu yetersizliğe sahip çocukların anne babalarına göre, hafif düzeyde yetersizliğe sahip çocukların anne ve babalarının orta ve ağır düzeyde yetersizliğe sahip çocukların anne babalarına göre yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmaya katılan çocukların çoğu ÖÖG ve dil konuşma bozukluğu tanısına sahip olup, kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim görmektedirler. Dolayısıyla bu araştırmaya katılan ailelerin aile yaşam kalitesi algılarının diğer araştırmaların (ör., Meral, 2011; Şirin-Deveci, 2014) katılımcılarına göre yüksek olması durumu çocukların yetersizlik türü ve derecesi aile yaşam kalitesi algılarını etkileyen bir değişken olabilir. Yetersizlik türü ve derecesi değişkenlerinin aile yaşam kalitesini etkileme durumunu belirlemek için özellikle eşit örneklem çalışma grubu ile farklı çalışmaların yapılmasına gereksinim vardır.

Aile Yaşam Kalitesi Alt Alanlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Değişmesine İlişkin Bulgular

Araştırmanın aile yaşam kalitesi alt boyutlarıyla ilgili bulgular analiz edildiğinde; aile yaşam kalitesi ile ilgili en yüksek algının ebeveynlik alt alanı, en düşük algının ise duygusal yeterlik alt alanı ile ilgili olduğunu göstermektedir. Araştırmanın en yüksek algısı (Şirin-Deveci, 2014) ve en düşük algısı ile ilgili bulgusu (Akandere, Acar & Baştuğ, 2009; Meral, 2011; Meral & Cavkaytar, 2014) alanyazınla benzerlik göstermektedir. Fakat araştırmanın en yüksek algısının ebeveynlik alt alanında olması bulgusu Meral (2011), Meral ve Cavkaytar'ın (2014) bulgularıyla ters yöndedir. Meral (2011), Meral ve Cavkaytar (2014) çalışmalarına göre gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin en yüksek aile yaşam kalitesi alt alanı algısı aile etkileşimi alt alanıdır. Araştırmalarda aile yaşam kalitesi ve alt alanları algı düzeylerinin benzerlik göstermesi, ÖGÇ'lerin ailelerinin benzer yaşantı özelliklerine sahip olduklarının göstergesi olabilir (Ho vd., 2013). Bu araştırmada ebeveynlik alt alanının alanyazına göre daha yüksek olmasının muhtemel nedeni ailelerin çocuklarının gereksinimi konusunda kendilerini daha iyi hissetmelerinden ve çocuklarının akranlarıyla kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almasından kaynaklanıyor olabilir. Bu durumda, çocuklarının tanı derecesi daha ağır olan ailelerin aile yaşam kalitesi algılarının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Duygusal alt alanı ile ilgili bulgular incelendiğinde, katılımcıların çocuklarının tanı derecesinin hafif olması ya da çocukların kaynaştırma ortamlarında eğitim alması ailelerin duygusal alt alanı ile ilgili algılarına olumlu bir etkisi olmadığı ve ailelerin tipik gelişim gösteren çocukların ailelerine kıyasla daha düşük bir algıya sahip olduğu görülmektedir (Balkanlı, 2008). Bu durumda, bir ÖGÇ'ye sahip olmak tanı türü ve derecesi ne olursa olsun ailelerin duygusal durumlarını etkilediği söylenebilir. Bu araştırmaya göre anne ve babaların aile yaşam kalitesi algısı oldukça benzerlik göstermesine rağmen duygusal yeterlik alt alanında annelerin algı düzeyi puanları babaların puanlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmasa da duygusal yeterlik alt alanında annelerin algı düzeyi puanları babalara göre daha düşüktür. Bunun nedeni annelerin çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmesi ve çocuklarının olumlu olumsuz her türlü durumlarını gözlemlemelerine bağlı olabilir.

Çocuğun yetersizliğine ilişkin sağlanan destek alanında ise babaların algılarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, annelerin çoğu ev hanımı olduğu için çocukları ile daha fazla vakit geçirmesi nedeniyle çocuklarıyla daha yakın ilişki kurmaları ve çocukların duygusal ihtiyaçlarını daha yakından görmeleri ile açıklanabilir. Babalar ise genellikle ailenin sosyo-ekonomik sorumluluklarını aldığı için yetersizliğe ilişkin destek alanı konusundaki aile yaşam kalitesi algısı düşük olabilir. Meral (2011) ve Şirin-Deveci (2014) yaptıkları araştırmalarda ebeveyn yaşlarının aile yaşam kalitesi üzerinde etkili olmadığını belirtmişlerdir. Balkanlı (2008) OSB olan çocuğa sahip annelerin yaşam kalitesi ve umutsuzluk düzeylerinin annenin yaşına göre farklılık gösterdiğini, Tunç (2011) ise zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin yaşları ile aile yaşam kaliteleri arasında ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu araştırmada ise ailelerin aile yaşam kalitesinin ebeveynin yaşı ile farklılaşmadığı görülmektedir. Ancak araştırmaya katılan katılımcıların yaş dağılımlarına göre sadece babaların yaş dağılımına göre yetersizliğe ilişkin destek alt alanı arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Özellikle yaşları daha genç olan (30-35 yaş) babaların aileye özel eğitim desteklerinin sağlanması boyutundaki algıları oldukça düşüktür. Toplumsal olarak yetişkinlik evresine geçmiş olan bireylerin 25-35 yaş döneminde özellikle kendi yaşantılarını kurmaları açısından (beslenme, barınma, ulaşım araç-gereçlerini edinme vb.) genellikle ekonomik olarak yoğun ihtiyaç duyduğu bir dönemdir. Dolayısıyla katılımcı annelerin çoğunlukla özel gereksinimi olan çocuklarına bakım sağlamak için evde kaldığı ve evin geçindirilmesiyle ilgili ekonomik sorumlulukları daha çok babalar aldığı için ÖGÇ'lere sağlanan destekler konusunda genç babaların aile yaşam kalitesi algıları düşük olmuş olabilir. Ayrıca genç babalar daha ileri yaşta olan babalara göre ÖGÇ'lerini yetersizlikleri açısından nasıl destekleyeceklerini tam olarak henüz öğrenememiş olabilirler ve bu konuda kaygı yaşıyor olabilirler. Melekoğlu ve diğerleri (2018) çalışmasında aileler çocuklarının ilk tanılama sürecinde ve tanılama sonrası onlar için uygun özel eğitim hizmetlerine ulaşma konusunda maddi, bilgi ve toplumsal olarak ulaşılabilirlik gibi konularda oldukça zorluk yaşadıklarını ancak zamanla çeşitli kaynaklar aracılığıyla yaşamış oldukları sorunların üstesinden belirli oranda geldiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmada ailede başka ÖGÇ'nin olması ile sadece aile içi etkileşim alt alanı puanında anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu bulunmuştur. Katılımcılara göre ailede birden fazla ÖGÇ olması durumunda aile içi etkileşim istenik düzeyde olmamaktadır. Ailede birden fazla ÖGÇ'nin olması nedeniyle özellikle evin genel bakımından ve işlerinden sorumlu olan annelerin aile içerisindeki olumlu etkileşimi sağlamada zorlandığı düşünülebilir. Tunç (2011) yaptığı araştırmada bu araştırmanın bulgularına benzer bulgulara ulaşarak zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin, başka ÖGÇ'ye sahip olma durumu ile yaşam kalitesi arasında anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmiştir. Araştırma bulgularına göre ailede bulunan kardeş sayısı ve aile tipi de aile yaşam kalitesi algısını belirleyici değişkenlerden biri değildir. Ailede bulunan çocuk sayısı özellikle ailenin finansal özelliklerini direkt etkileyen bir durumdur. Benzer şekilde, aile destek sisteminde aile tipi de oldukça önemlidir. Ailenin yakın çevresinin ÖGÇ'ye sahip ailelere olumlu katkıları olduğu gibi olumsuz katkıları da olabilmektedir. Bu durumun detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Benzer şekilde katılımcıların aile yaşam kalitesi algıları ÖGÇ'nin kardeşler arasındaki sırasına göre anlamlı düzeyde değişmemektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmaya göre kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almakta olan ÖGÇ'lerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi ve alt alanları genel olarak ve bazı değişkenler açısından anlamlı düzey farklılık gösterdiği için ailelerin aile yaşam kalitesinin arttırılmasına halen gereksinim duyulmaktadır. Ancak kaynaştırma/bütünleştirme ortamında eğitim alan çocukların ailelerinin, aile yaşam kalitesi algıları özel eğitim sınıflarında ya da okullarında eğitim alan ÖGÇ'lerin ailelerine göre daha yüksek olup (Söğüt & Çıkılı, 2018; Toprak, 2018) tipik gelişim gösteren çocukların ailelerine göre düşüktür (Balkanlı, 2008). Bu durumda kaynaştırma/bütünleştirme eğitim hem aileler hem de ÖGÇ'ler açısından olumlu bir durum olduğu için kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmaya göre, aile yaşam kalitesi “annenin çalışma durumu, ailede birden fazla ÖGÇ'nin olması, babanın yaşı, anne-babanın eğitim durumu ve annelerin haftalık çalışma saatleri değişkenlerinden etkilenmektedir. Ulusal ve uluslararası alanyazında özellikle bu araştırmada kullanılan ölçeğin uygulandığı araştırmalar mevcuttur (ör., Ho vd., 2013; Meral, 2011; Şirin-Deveci, 2014) ve bu araştırmaların sonuçları birbirleriyle çoğunlukla örtüşmektedir (Summers vd. 2007; Şirin-Deveci, 2014).

Ancak bu araştırma kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim alan ÖGÇ'lerin ailelerinin aile yaşam kalitesini inceleyip, alanyazını destekleme açısından önemlidir. Çünkü ÖGÇ'lerin %75'i kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarında eğitim almaktadır (MEB, 2020) ve bu ortamlarda özel eğitim hizmetlerinin planlanmasında ailelerle ilgili dikkate alınacak etmenler konusunda bu araştırma okuyucuya ve uzmanlara bilimsel bir bilgi sunmaktadır. Buna ek olarak, ailelerin yaşam kalitesini bilmek uzman-aile arasındaki işbirliğine katkı sağlamakta; uzmanlar aile dinamikleri hakkında bilgi sahibi olduğunda, öğretimin çocukların bireysel özelliklerine göre hazırlanıp sunulmasında, işlevsel BEP'lerin hazırlanmasında yaşanacak olası sorunları önlemiş olacaktır (Kargın, 2004; Kargın, 2007). Son olarak, özel eğitimde değişen aile yapısı ya da çağa göre ailelerin gereksinimlerinin sunulan hizmet kalitesi açısından sürekli takip edilmesi gerekmektedir ve bu çalışma uzmanlara bu konuda güncel bilgileri sağlamaktadır.

Bu araştırmanın bulguları sınırlılıkları göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Şöyle ki bu araştırmada sadece belirli sayıda katılımcının yer alması, kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi alan her kategorideki ÖGÇ'leri kapsamaması, katılımcıların belirli bölgeden olması ve katılımcı özelliklerinin yeterince homojen olmaması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. İleriki araştırmacıların bu sınırlılıkları dikkate alması oldukça önemlidir. Araştırmanın sonuçları çerçevesinde ileride yapılacak araştırmalara yönelik, kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi görmekte olan çocukların aileleri ile özel eğitim okullarında ya da özel eğitim sınıflarında eğitimlerine devam eden öğrencilerin ailelerinin, aile yaşam kalitesi arasındaki farklılıklar araştırılabilir. Çoklu yetersizliğe sahip çocukların ailelerinin, aile yaşam kalitesi algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre incelenerek bu araştırmanın sonuçları ile karşılaştırmalar yapılabilir. Anne ve babaların dışında ÖGÇ'nin kardeşlerinin yaşam kalitesi algıları araştırılabilir. Araştırma İç Anadolu'nun bir ilinde yapılmış olup, farklı şehirlerde de başka araştırmalar yapılarak bölgesel farklılıklar ortaya konulabilir. Kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi görmekte olan çocukların ailelerini, aile yaşam kalitelerine ilişkin nitel çalışmalar yapılarak nitel ve nicel araştırma bulguları karşılaştırılabilir. Bu durum daha detaylandırılarak araştırılmalıdır. Bu araştırmada belirlenen değişkenler dışında değişkenler belirlenerek aile yaşam kalitesi algıları farklı değişkenler açısından incelenebilir. Berger'e (2008) göre aile hizmetlerinin planlanmasında ailenin dinamiklerinin belirlenmesi, özellikle de aile yaşam kalite göstergelerinin belirlenmesi önemli bir husustur. Buna ek olarak, bu araştırma ve alanyazına göre aile yaşam kalitesi ve alt alan puanları, aile sosyo-demografik değişkenler açısından anlamlı düzeyde değişmektedir. Yeni araştırmalar aile yaşam kalitesini destekleyici ÖEH'leri içerecek şekilde planlanabilir. Sonuç olarak, alanyazındaki en büyük ihtiyaç, aile yaşam kalitesi yordayıcılarının geçmiş yıllara göre günümüzde nasıl bir değişim gösterdiği analiz edilerek belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için her bir değişken için eşit sayıda örneklerle araştırmalar yapılabilir.

"Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir..

References

- Ahmetoğlu, E., Burak, Y. ve Acar, İ. H. (2019). Otizmli öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin öğretmenlerin algıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 501-514. doi: 10.32709/akusosbil.465601
- Akandere, M., Acar, M. ve Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-32.
- Akın, A., Abacı, A., ve Çetin, B., (2007). Biliş ötesi farkındalık envanterinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 7(2), 655-680.
- Altun, B. (2010). Bedensel engellilerin sportif aktivitelere katılımının yaşam kalitesi üzerine etkisinin değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aysan, F. ve Özben, Ş. (2007). Engelli çocuğu olan anne babaların yaşam kalitelerine ilişkin değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1-6.
- Balkanlı, N. (2008). Otistik çocuğu olan ve olmayan annelerde yaşam kalitesi, yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Beach Center on Disability at the University of Kansas, in partnership with families, service providers and researchers (2003; 2006). FQOL Survey. Beach Center: University of Kansas.
- Berger, E. H., (2008). Parents as partners in Education: Families and schools working together. New Caledonia: Pearson Publication.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilim için veri analizi el kitabı (7.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (Ed.) (2017). Sosyal bilimler için istatistik. (19. basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Canarlan, H. (2014). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çam, O. ve Özkan, Ö. (2009). Otistik çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitelerinin incelenmesi. *ÖZ-VERİ Dergisi*. 6 (2), 1-10. http://www.ozida.gov.tr/default_20.aspx?menu=ozveri & sayfa=ov12/ov12mak1 Erişim tarihi: 10. 02. 2020.
- Dede, Ş., (1996). Özel eğitim hakkında Salamanca Bildirisi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(2) 91- 94.
- Doğan, C. D. (2017). Applying bootstrap resampling to compute confidence intervals for various statistics with R. *Eurasian Journal of Educational Research*, 68, 1-17. doi: 10.14689/ejer.2017.68.1
- Doğan, C. D. (2019). Yeniden örnekleme yöntemleri: Kavram ve R uygulamaları. *Kastamonu Education Journal*, 27(6), 2747-2766. doi: 10.24106/ kefdergi.3756
- Efron, B., & Tibshirani, R. J. (1993). An introduction to the bootstrap. Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
- Erdoganoğlu, Y. (2006). Serebral paralizili çocuklar ve ailelerinde sağlıkla ilgili yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ho, E., James, N., Brown, I., Firkowska-Mankiewicz, A., Zasepa, E., Wolowicz, E. & Wapiennik, E. (2013). FQOLof Polish families with a member with intellectual disability. *Journal on Developmental Disabilities*,19(2), 36-41.
- Hoffman, L., Marquis, J., Poston, D., Summers, J. A., & Turnbull, A. (2006). Assessing family outcomes: Psychometric evaluation of the Beach Center Family FQOLScale. *Journal of Marriage and Family*, 68(4), 1069–1083. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00314.x

- Isaacs, B. J., Brown, I., Brown, R. I., Baum, N., Myerscough, T., Neikrug, S., ... & Wang, M. (2007). The International Family FQOLProject: Goals and Description of a Survey Tool. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 4(3), 177–185. doi:10.1111/j.1741-1130.2007.00116.x
- Kandemir, H. (2009). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuklar ve ailelerinde yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. Tıpta uzmanlık tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karasar, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kargın, T. (2004). Baş Makale: Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2) 1-13.
- Kargın, T. (2007). Baş makale: Eğitsel değerlendirme ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama süreci. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8(1) 1-13.
- Melekoğlu, M., Kırıcı, E., Kartal, H. ve Tekin, H. A. (2018). Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin yaşadıkları deneyimlere göre geçmişten günümüze çocuğu değerlendirme süreci. M. A. Melekoğlu, (Ed.), 28. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı içinde (s. 65-76). Eskişehir. ISBN: 978-605-80966-0-8
- Meral, B. F. (2011). Gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin aile yaşam kalitesi algılarının incelenmesi. Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Meral, B. F., ve Cavkaytar, A. (2013). Beach center aile yaşam kalitesi ölçeğinin Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 48-60.
- Meral, B., ve Cavkaytar, A. (2014). Otizmli çocuk ailelerinin aile yaşam kalitesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1363-1380.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018a). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf Erişim tarihi: 10. 8. 2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020). Milli Eğitim İstatistikleri. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> Erişim tarihi: 10. 9. 2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018b). Kapsayıcı eğitim projesi. <https://oygm.meb.gov.tr/www/kapsayici-egitim-projesi-inclusive-education/icerik/679> Erişim tarihi: 10. 8. 2020.
- Özyurt, Ö. (2011). Hafif zihinsel engelli çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişi ve aile yaşam kalitesinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Park, J., Hoffman, L., Marquis, J., Turnbull, A. P., Poston, D., Mannan, H., ... & Nelson, L. L. (2003). Toward assessing family outcomes of service delivery: validation of a family FQOLsurvey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 367–384. doi:10.1046/j.1365-2788.2003.00497.x
- Sakız, H., & Baş, G. (2019). Öğrenme güçlüğü olan çocukların ve ebeveynlerinin yaşam kalitesi algılarının belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(1), 53-22. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.392308
- Schalock, R.L. (1994). Family quality of life, family quality enhancement, and family quality assurance: Implications for program planning and evaluation in the field of mental retardation and developmental disabilities. *Evaluation and Program Planning*, 17(2), 121–131. doi:10.1016/0149-7189(94)90049-3
- Söğüt, D. A. ve Çıkılı, Y. (2018). Çocuğu kaynaştırma öğrencisi olan ve normal gelişim gösteren annelerin aile yaşam kalitelerinin farklı demografik değişkenler açısından incelenmesi. M. A. Melekoğlu, (Ed.), 28. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı içinde (s. 127-147). Eskişehir. ISBN: 978-605-80966-0-8
- Summers, J. A., Poston, D. J., Turnbull, A. P., Marquis, J., Hoffman, L., Mannan, H., & Wang, M. (2005). Conceptualizing and measuring family family quality of life. *Journal of International Disability Research*, 49(10), 777-783. doi:10.1111/j.1365-2788.2005.00751.x

- Şirin-Deveci, H. (2014). Ailelerde sosyo-demografik-ekonomik değişkenlerin aile yaşam kalitesine etkileri. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 31-46.
- U.S. Department of Education. (2020). The Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). <https://sites.ed.gov/idea/about-idea/#IDEA-History> Erişim tarihi: 10. 12. 2019.
- Taşpınar, M. (2017). Sosyal bilimlerde SPSS uygulamalı nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademi.
- Toprak F. (2018). Zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin yaşam doyumları, yaşam kaliteleri ve sosyal destek algılarının karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tunç, M. (2011). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin yaşam kalitesini etkileyen etmenler: Yenimahalle ilçesi örneği. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Turnbull, A. & Turnbull, R. (2001). Families, professionals, and exceptionality: Collaborating for Empowerment. New Jersey, NJ: Von Hoffmann Press.
- Turnbull, A. P., Brown, I., & Trunbull, H. R. (Eds.) (2001), Family family quality of life: Internal perspectives. Washington, DC: American Association on mental retardation.
- Turnbull, A.P., Turbiville, V., & Turnbull, H.R. (2000). Evolution of family-professional partnership models: Collective empowerment as the model for the early 21st century. In J.P. Shonkoff & S.L. Meisels (Eds.), *The Handbook of Early Childhood Intervention* (2nd ed.; pp. 620-650). New York, NY: Cambridge University Press.
- Zuna, N., Summers, J.A., Turnbull, A.P., Hu, X, & Xu, S. (2010). Theorizing about family family quality of life. In R. Kober (Ed). *Enhancing the FQOLof people with intellectual disabilities* (pp. 241-278). New York: Springer.